อักษรขอมย่อในหนังสือสมุดไทย เรื่องนันโทปนันทสูตรคำหลวง ของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร ไชยเชษฐ์สุริยวงศ์*

The Khom-Yor Scripts in Prince Thamthibet Chaiyachetsuriyawong's "Nanthopananthasut Kham Luang" Thai Manuscript

จุไรรัตน์ ลักษณะศิริ**

ยรรยงค์ สิกขะฤทธิ์***

Churairat Laksanasiri

Yanyong Sikkharit

---

* บทความชิ้นนี้เป็นส่วนหนึ่งของการวิจัยเรื่อง "การวิเคราะห์เนื้อหาเรื่องนันโทปนันทสูตรคำหลวง ฉบับสมุดไทยของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร ไชยเชษฐ์สุริยวงศ์" ซึ่งได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยของคณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร พ.ศ. ๒๕๕๔

** รองศาสตราจารย์ประจำภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

*** นิสิตระดับปริญญาดุษฎีบัณฑิต สาขาภาษาไทย ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาอักษรขอมย่อที่ใช้ในหนังสือสมุดไทยเรื่องนันโทปนันทสูตรคำหลวง ในด้านการใช้อักษรและรูปอักษร เพื่อพิจารณาลักษณะเด่นของอักษรขอมย่อที่แตกต่างกับอักษรขอมของไทยชนิดอื่น ๆ ผลการศึกษาพบว่า ในด้านการใช้ มีการบันทึกอักษรขอมย่อด้วยเส้นสีทองและเส้นสีชาด ใช้บันทึกภาษาบาลี ส่วนในด้านรูปอักษรพบว่า ปรากฏเฉพาะรูปอักษรที่ใช้บันทึกภาษาบาลี แต่ปรากฏไม่ครบทุกรูป นอกจากนี้ยังพบรูปแปรของอักษรบางตัวที่แสดงให้เห็นว่าเกิดจากวิธีการบันทึกและความตั้งใจในการประดิษฐ์ เมื่อพิจารณาเปรียบเทียบกับอักษรขอมบรรจงพบว่า มีความแตกต่างหลายประการ สะท้อนให้เห็นลักษณะเด่นของอักษรขอมย่อ ได้แก่ การใช้เส้นหนาและเส้นบาง การใช้เส้นม้วนขดหอย การเขียนหางอักษร และการหักมุมเส้นอักษร ลักษณะดังกล่าวทำให้อักษรขอมย่อมีความงดงาม มีรูปทรงที่เป็นมิติตื้นลึก และยังสะท้อนให้เห็นความประณีตในการประดิษฐ์รูปอักษรได้อย่างชัดเจน

คำสำคัญ : อักษรขอมย่อ อักษรขอมของไทย อักษรขอมไทย

Abstract

This article aims to analyse the Khom–Yor script in "Nanthopanantha-sut Khamlung", a Thai manuscript, facusing on the use of script and paleography to identify certain remarkable features distinguishing the Khom –Yor script from other Khom scripts in Thai. The findings show that the Khom–Yor script is written in gold and red to record the Pali language. Moreover, there are also variations in some characters resulting either from orthographic or elaborated variants. When Khom–Yor and Khom–Banchong

scripts were compared, many differences were found indicating the salient characteristics of the Khom–Yor script, i.e. the use of thick and thin lines, the use of coiled lines, the writing of tails and the angling of lines. All of these make the Khom–Yor script more beautiful with devirse demensions, and explicitly reflect the meticulousness of the elaboration of this script.

Keywords : Khom–yor script, Thick Cambodian Script, Khom–Thai Script

ความนำ

หนังสือสมุดไทยเรื่อง "นันโทปนันทสูตรคำหลวง" เป็นหนังสือสมุดไทยขาว หมวดตำราภาพ หมู่ธรรมคดี เลขที่ ๑๒๐ ของหอสมุดแห่งชาติ ขุนวิฑูรดรุณกร ทูลเกล้าฯ ถวายให้เป็นสมบัติของหอสมุดแห่งชาติเมื่อวันที่ ๔ ตุลาคม ๒๔๕๑ หนังสือสมุดไทยเล่มนี้บันทึกเรื่อง "นันโทปนันทสูตรคำหลวง" พระนิพนธ์เจ้าฟ้าธรรมธิเบศร ไชยเชษฐ์สุริยวงศ์ กรมพระราชวังบวรสถานมงคลในสมัยพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ระบุศักราชว่าบันทึกเมื่อ พ.ศ. ๒๒๗๙ ด้วยอักษรที่งดงามยิ่ง ๒ ชนิด ได้แก่ อักษรไทยย่อและอักษรขอมย่อ หากพิจารณาถึงความสำคัญของหนังสือสมุดไทยเล่มนี้ อาจกล่าวได้ว่า มีความสำคัญอย่างยิ่งทั้งในด้านความเก่าแก่ที่นับถึงปัจจุบัน (พ.ศ. ๒๕๕๖) มีอายุถึง ๒๗๗ ปี หรือในด้านวรรณคดี ก็ถือเป็นเอกสารเพียงชิ้นเดียวที่บันทึกเรื่อง "นันโทปนันทสูตรคำหลวง" วรรณคดีทางพระพุทธศาสนาเรื่องสำคัญในสมัยอยุธยาตอนปลาย รวมทั้งในด้านอักขรวิทยาที่ถือเป็นหลักฐานการบันทึกอักษรไทยย่อที่งดงามที่สุด (ก่องแก้ว วีระประจักษ์, ๒๕๕๒ก : ๑๑๕) อีกทั้งยังเป็นหลักฐานที่พบการบันทึกด้วยอักษรขอมย่อรูปแบบแรก (ก่องแก้ว วีระประจักษ์, ๒๕๕๖) อย่างไรก็ตามหนังสือสมุดไทยเรื่อง "นันโทปนันทสูตรคำหลวง" นี้ยังมีผู้สนใจศึกษาไม่มากนัก โดยเฉพาะอย่างยิ่งด้านอักขรวิทยาของอักษรขอมย่อซึ่งถือเป็นอักษรขอมของไทยที่มีการประดิษฐ์รูปอักษรให้

งดงามอย่างที่สุด จนมีลักษณะเฉพาะที่แตกต่างกับอักษรขอมของไทยชนิดอื่น ๆ (ยอร์ช เซเดส์, ๒๕๐๗ : ๑๐) ด้วยเหตุดังกล่าว ผู้วิจัยจึงประสงค์ศึกษาอักษรขอมย่อที่ใช้ในหนังสือสมุดไทยเล่มนี้ เพื่อพิจารณาการใช้อักษรขอมย่อในการบันทึกข้อความต่าง ๆ จำนวนอักษรและลักษณะของอักษรขอมย่อ และความแตกต่างของอักษรขอมย่อกับอักษรขอมบรรจง เพื่อแสดงให้เห็นลักษณะเด่นอันทำให้อักษรขอมย่อมีความแตกต่างกับอักษรขอมของไทยรูปแบบอื่น อันสะท้อนให้เห็นความสร้างสรรค์และฝีมือช่างของคนไทยในสมัยอยุธยา อีกทั้งเพื่อเป็นการอนุรักษ์และเผยแพร่ให้เห็นความสำคัญของหนังสือสมุดไทยเรื่อง "นันโทปนันทสูตรคำหลวง" มรดกชิ้นสำคัญของชาติอีกทางหนึ่งด้วย

ก่อนจะกล่าวถึงรูปอักษรและการใช้อักษรขอมย่อ ในบทความนี้จะกล่าวถึงประวัติของอักษรขอมที่ใช้ในจารึกและเอกสารโบราณของไทย รวมทั้งชนิดของอักษรขอมของไทย เพื่อให้เห็นพัฒนาการและความเป็นมาโดยสังเขปของอักษรขอมที่ใช้ในประเทศไทยก่อนจะมีการพัฒนาเป็นอักษรขอมย่อ จากนั้นจะกล่าวถึงลักษณะของต้นฉบับสมุดไทยเรื่อง "นันโทปนันทสูตรคำหลวง" และการใช้อักษรขอมย่อในหนังสือสมุดไทยเรื่องนี้ เพื่อให้เห็นการใช้อักษรขอมย่อในการบันทึกข้อความต่าง ๆ ส่วนต่อไปจึงจะเป็นการกล่าวถึงรูปอักษรขอมย่อที่ใช้ในหนังสือสมุดไทยเล่มนี้ โดยจะกล่าวถึงชนิด จำนวน และรูปแปรที่พบ ต่อจากนั้นจะเป็นการพิจารณาความแตกต่างของอักษรขอมย่อกับอักษรขอมบรรจง เพื่อนำไปสู่ผลสรุปในตอนท้ายเกี่ยวกับลักษณะเด่นของอักษรขอมย่อที่ทำให้มีความแตกต่างกับอักษรขอมของไทยชนิดอื่น ๆ

อักษรขอมที่ใช้ในจารึกและเอกสารโบราณของไทย

จารึกและเอกสารโบราณต่าง ๆ ของไทยตั้งแต่สมัยสุโขทัยเป็นต้นมา นอกจากจะมีการใช้อักษรไทยบันทึกเรื่องราวต่าง ๆ แล้ว พบว่า ยังมีการใช้อักษรชนิดอื่น ๆ ควบคู่ไปอีกด้วย โดยเฉพาะอักษรขอม พบใช้ในจารึกและเอกสารโบราณอย่างกว้างขวางในบริเวณภาคกลาง ภาคใต้ และภาคตะวันออก นิยมใช้บันทึกเรื่องที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาหรือบันทึกข้อมูลความรู้ เช่น ตำรายา ตำราโหราศาสตร์ เป็นต้น (กรรณิการ์ วิมลเกษม, ๒๕๕๒ : ๒๔)

หลักฐานการใช้อักษรขอมที่เก่าที่สุดที่พบในสมัยสุโขทัย คือ จารึกวัดป่ามะม่วง ภาษาเขมร และจารึกวัดป่ามะม่วง ภาษาบาลี พ.ศ. ๑๙๐๔* จารึกทั้ง ๒ หลักนี้ มีเนื้อหากล่าวสรรเสริญพระเกียรติของพระมหาธรรมราชาที่ ๑ ลิไทยแห่งกรุงสุโขทัย เมื่อพิจารณาลักษณะรูปอักษรขอมที่ใช้ในจารึกทั้ง ๒ หลักนี้ พบว่า มีลักษณะใกล้เคียงกับอักษรขอมโบราณที่พบในจารึกสมัยก่อนสุโขทัย ดังเช่นจารึก ๓ หลักที่พบบริเวณภาคกลางของไทยซึ่งมีอายุร่วมสมัยกับอาณาจักรสุโขทัย ได้แก่ จารึกดงแม่นางเมือง จังหวัดนครสวรรค์ พ.ศ. ๑๗๑๐ จารึกหลังพระพุทธรูปนาคปรก จังหวัดลพบุรี พ.ศ. ๑๗๕๖ และจารึกเสาแปดเหลี่ยม กรุงเทพมหานคร พ.ศ. ๑๘๕๙ (กรรณิการ์ วิมลเกษม, ๒๕๕๒ : ๑๕–๑๖)

การปรากฏจารึกอักษรขอมโบราณในบริเวณประเทศไทย เป็นหลักฐานแสดงให้เห็นความรุ่งเรืองของอาณาจักรพระนครที่เจริญขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๓ จนถึงราวพุทธศตวรรษที่ ๑๘ (แชนด์เลอร์, ๒๕๔๖ : ๔๙) และมีอิทธิพลทางการปกครองเหนือดินแดนประเทศไทย ด้วยเหตุนี้จึงทำให้ปรากฏหลักฐานจารึกอักษรขอมโบราณกระจายอยู่ทั่วไป โดยเฉพาะบริเวณภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทย เช่น จารึกสด๊กก๊อกธม ๑ จังหวัดสระแก้ว พ.ศ. ๑๔๘๐ จารึกเมืองเสมา จังหวัดนครราชสีมา พ.ศ. ๑๕๑๔ จารึกพนมรุ้ง ๘ จังหวัดบุรีรัมย์ พุทธศตวรรษที่ ๑๗ จารึกปราสาท จังหวัดสุรินทร์ พุทธศตวรรษที่ ๑๘ เป็นต้น (กรรณิการ์ วิมลเกษม, ๒๕๔๒ : ๓๕๕–๓๖๑)

อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณารูปอักษรขอมโบราณที่ปรากฏในจารึกต่าง ๆ ในประเทศไทย พบว่า มีลักษณะแตกต่างกับอักษรขอมโบราณที่ใช้ในประเทศกัมพูชาสมัยอาณาจักรพระนคร ดังการศึกษาของก่องแก้ว วีระประจักษ์ (๒๕๔๔ : ๓๒๑–๑๒๒) ที่แสดงให้เห็นว่า อักษรขอมที่ปรากฏในประเทศไทยและอักษรขอมที่ใช้ในประเทศกัมพูชาในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๘–๒๒ มีรูปอักษรที่แตกต่างกัน และแสดงให้เห็นพัฒนาการที่แยกจากกัน กล่าวคือ รูปอักษรขอมที่ใช้ในประเทศไทยมีการเปลี่ยนแปลงรูปอักษรไป

---

* จารึกที่ปรากฏการใช้อักษรขอมที่เก่าที่สุดในสมัยสุโขทัย มี ๓ หลัก ได้แก่ จารึกพ่อขุนรามพล ประมาณ พ.ศ. ๑๙๐๐ จารึกวัดป่ามะม่วง ภาษาเขมร และจารึกวัดป่ามะม่วง ภาษาบาลี พ.ศ. ๑๙๐๔ อย่างไรก็ตามจารึกพ่อขุนรามพลมิได้ระบุศักราชไว้อย่างชัดเจน อาจเป็นไปได้ว่าจารึกขึ้นในช่วงก่อนหรือใกล้กับ พ.ศ. ๑๙๐๐ (ประชุมจารึกภาคที่ ๘ จารึกสุโขทัย, ๒๕๔๘ : ๓๗๙) หรืออาจจารึกขึ้นสมัยหลังก็เป็นได้

จากเดิมกลายเป็นรูปอักษรแบบใหม่ เช่นเดียวกับรูปอักษรขอมที่ใช้ในประเทศกัมพูชา ก็มีการเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมเช่นกัน และต่างกับการเปลี่ยนแปลงของรูปอักษรขอมที่ใช้ในประเทศไทย

นอกจากนี้ เมื่อพิจารณาเนื้อหาในจารึก เช่น ในจารึกศรีจนาศะ พ.ศ. ๑๔๘๐ และจารึกบ่ออีกา จังหวัดนครราชสีมา พ.ศ. ๑๔๑๑ กล่าวถึงกษัตริย์แห่งศรีจนาศะ หรือในจารึกดงแม่นางเมือง พ.ศ. ๑๗๑๐ กล่าวถึงพระเจ้าศรีธรรมาโศก พระนามของกษัตริย์ทั้งสองพระองค์นี้ไม่ปรากฏในจารึกของอาณาจักรพระนคร ดังนั้นจึงอาจเป็นไปได้ว่ากษัตริย์ที่กล่าวถึงในจารึกดังกล่าวอาจเป็นผู้ปกครองเมืองในบริเวณนี้ และตั้งตนเป็นอิสระไม่ขึ้นต่ออาณาจักรพระนคร (สุรนี แก้วกลม, ๒๕๒๗ : ๗-๙) ดังนั้นความแตกต่างของรูปอักษรขอมที่ปรากฏในจารึกที่พบในประเทศไทย จึงน่าจะเป็นรูปอักษรขอมที่พัฒนาขึ้นในบริเวณประเทศไทยนี้เอง นักวิชาการไทยจึงเรียกรูปอักษรขอมที่พัฒนาขึ้นในประเทศไทยนี้ว่า **"อักษรขอมของไทย"** หรือ **"อักษรขอมไทย"***

อักษรขอมของไทยในสมัยสุโขทัย นอกจากจะใช้เพื่อบันทึกภาษาบาลีและภาษาเขมรแล้ว ยังพบหลักฐานที่แสดงให้เห็นว่า มีการพัฒนารูปอักษรและอักขรวิธีจนสามารถใช้บันทึกภาษาไทยได้แล้ว ดังปรากฏหลักฐานครั้งแรกในจารึกวัดป่าแดง พ.ศ. ๑๙๔๙ (เรืองเดช ปันเขื่อนขัติย์, ๒๕๓๐ : ๑๓๖; กตัญญู ชูชื่น, ๒๕๓๔ : ๒๗) การพัฒนารูปอักษรและอักขรวิธีของอักษรขอมของไทยให้สามารถใช้บันทึกภาษาไทยได้นั้น เป็นเครื่องยืนยันอีกทางหนึ่งให้เห็นว่า อักษรขอมของไทยเป็นอักษรที่ชาวไทยเป็นผู้พัฒนาขึ้นใช้เอง

อักษรขอมของไทยปรากฏใช้เรื่อยมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ รูปอักษรและอักขรวิธีที่ปรากฏในแต่ละสมัยมีการพัฒนาเปลี่ยนแปลงแตกต่างไปจากเดิม และมีลักษณะเฉพาะในแต่ละสมัย ดังการศึกษาของสุรนี แก้วกลม (๒๕๒๗) และก่องแก้ว วีระประจักษ์ (๒๕๔๔) อย่างไรก็ตาม จะเห็นได้ว่า แม้จะมีอักษรไทยใช้มาตั้งแต่สมัยสุโขทัยแล้ว แต่อักษรขอมของไทยก็ยังคงเป็นที่นิยมและใช้อย่างแพร่หลาย ทั้งนี้สาเหตุสำคัญอาจเป็นเพราะความเชื่อว่าอักษรขอมเป็นอักษรศักดิ์สิทธิ์ ดังนั้นจึงมีการนำอักษร

---

* ในบทความนี้ ผู้วิจัยใช้คำว่า "อักษรขอมของไทย" เพื่อหมายถึงอักษรขอมที่ใช้ในประเทศไทย ตามที่ก่องแก้ว วีระประจักษ์ (๒๕๔๔) ใช้ในบทความเรื่อง "อักษรขอมของไทย"

ขอมไปใช้เขียนยันต์หรือคาถาอาคม หรือบันทึกเรื่องราวต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาหรือเรื่องราวที่เห็นว่าเป็นเรื่องศักดิ์สิทธิ์ เช่น ตำราโหราศาสตร์ ตำราไสยศาสตร์ หรือแม้แต่ตำรายา (กรรณิการ์ วิมลเกษม, ๒๕๕๒ : ๒๓) จึงอาจทำให้อักษรขอมของไทยยังคงนิยมใช้เรื่อยมาควบคู่ไปกับการใช้อักษรไทย

อย่างไรก็ตาม แม้อักษรขอมของไทยจะมีการใช้มาอย่างต่อเนื่อง แต่ภายหลังจากการกำเนิดโรงพิมพ์ในสมัยรัชกาลที่ ๓ บทบาทของอักษรขอมของไทยก็เริ่มลดลง ทั้งนี้เหตุผลสำคัญประการหนึ่งคือ การไม่มีแป้นพิมพ์อักษรขอมของไทย ทำให้ไม่สามารถพิมพ์ข้อความที่ใช้อักษรขอมของไทยเผยแพร่ได้ โดยเฉพาะข้อความภาษาบาลีที่เกี่ยวเนื่องกับพระพุทธศาสนา ดังนั้นหากต้องการพิมพ์เผยแพร่พระพุทธศาสนาที่มีข้อความภาษาบาลีจึงไม่สามารถพิมพ์เป็นอักษรขอมของไทยได้ แต่ต้องใช้รูปอักษรไทยแทน ความจำเป็นในการใช้อักษรไทยจึงเพิ่มมากยิ่งขึ้น ขณะเดียวกันการใช้อักษรขอมของไทยก็เริ่มลดลง

กลุ่มผู้ที่มีส่วนสำคัญในการเผยแพร่การใช้อักษรไทยบันทึกภาษาบาลีแทนอักษรขอมของไทยนั้น คือ คณะผู้อำนวยการจัดพิมพ์พระไตรปิฎกแห่งสยามที่เรียกว่า “กรรมสัมปาทิกสภา” ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ โปรดเกล้าฯ ให้จัดตั้งขึ้นใน พ.ศ. ๒๔๓๑ เพื่อจัดพิมพ์พระไตรปิฎกภาษาบาลีด้วย “อักษรไทยแบบการยุต” ซึ่งเป็นอักษรที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ ทรงใช้สำหรับการเขียนภาษาบาลีด้วยอักษรไทย (ปฐม ตาคะนานันท์, ๒๕๕๑ : ๘๕) อักษรไทยแบบการยุตนี้ มีการใช้เครื่องหมายวัญฌการและเครื่องหมายยามักการ*กำกับพยัญชนะ ต่อมาสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงประดิษฐ์ “อักษรไทยแบบพินทุ” ซึ่งเป็นอักษรที่มีการใช้เครื่องหมายพินทุกำกับพยัญชนะ ใช้ในการพิมพ์พระนิพนธ์เรื่อง “บาลีไวยากรณ์” เป็นครั้งแรก ใน พ.ศ. ๒๔๓๖ (ปฐม ตาคะนานันท์, ๒๕๕๑ : ๘๘–๙๗) แบบอักษรดังกล่าวมีการใช้อย่างแพร่หลายยิ่งขึ้น จึงทำให้ความจำเป็นในการใช้อักษรขอมของไทยลดน้อยลงยิ่งขึ้นไปอีก โดยเฉพาะเมื่อมี

---

* เครื่องหมายวัญฌการ เป็นเครื่องหมายที่ใช้กำกับบนพยัญชนะตัวสะกดในภาษาบาลี มีรูปเช่นเดียวกับเครื่องหมายทัณฑฆาต เช่น ปุค์คโล พุท์โธ เป็นต้น ส่วนเครื่องหมายยามักการ เป็นเครื่องหมายที่ใช้กำกับบนพยัญชนะตัวแรกของตัวควบกล้ำ มีรูปดังนี้ ◌็ เช่น พ็รห์มา ว็ยค์โฆ เป็นต้น

การประกาศยกเลิกการสอบไล่อักษรขอมในหลักสูตรพระปริยัติธรรม ประโยค ๔ จนถึงประโยค ๙ จึงทำให้อักษรขอมของไทยไม่มีความสำคัญในการศึกษาพระธรรมวินัยเป็นต้นมา (ธวัช ปุณโณทก, ๒๕๓๕ : ๑๓๗) ด้วยเหตุดังกล่าวนี้ จึงมีส่วนทำให้บทบาทของอักษรขอมของไทยกับการศึกษาพระพุทธศาสนาในระบบสิ้นสุดลง

การจำแนกชนิดของอักษรขอมของไทย

อักษรขอมของไทยมีใช้มาตั้งแต่สมัยสุโขทัย จึงย่อมมีพัฒนาการทั้งรูปอักษรและอักขรวิธีมาอย่างต่อเนื่อง จากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง พบว่า มีการจำแนกชนิดของอักษรขอมของไทยออกเป็น ๒ ลักษณะ ได้แก่ การจำแนกตามสมัยและการจำแนกตามลักษณะอักษร ดังนี้

การจำแนกตามสมัย เป็นการจำแนกความแตกต่างของอักษรขอมของไทยตามช่วงสมัยที่ปรากฏ ก่องแก้ว วีระประจักษ์ (๒๕๔๔ : ๓๒๓, ๓๓๐) ระบุว่า รูปอักษรขอมของไทยมีการเปลี่ยนแปลงในทุก ๆ ๕๐ ปี และจำแนกอักษรขอมของไทยออกเป็น ๓ สมัย ได้แก่ **อักษรขอมสุโขทัย อักษรขอมอยุธยา** และ**อักษรขอมรัตนโกสินทร์** เช่นเดียวกับสุรนี แก้วกลม (๒๕๒๗)

การจำแนกตามลักษณะอักษร เป็นการจำแนกความแตกต่างของอักษรขอมของไทยตามรูปลักษณ์และแบบการเขียนอักษร อาจจำแนกได้เป็น ๓ ลักษณะ (ก่องแก้ว วีระประจักษ์, ๒๕๔๔; กรมศิลปากร, ๒๕๕๒ : ๓๐)* ได้แก่ **อักษรขอมบรรจง อักษรขอมหวัด** และ**อักษรขอมย่อ**** ดังนี้

๑. อักษรขอมบรรจง เป็นรูปอักษรที่ใช้อยู่ทั่วไปในจารึก ในหนังสือสมุดไทย และในคัมภีร์ใบลาน

๒. อักษรขอมหวัด ปรากฏในคัมภีร์ใบลานในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๒๒ เป็นรูป

---

* ในเอกสารบางแห่งอาจจำแนกออกเพียง ๒ ชนิด คือ อักษรขอมบรรจง และอักษรขอมหวัด มิได้จำแนกอักษรขอมย่อเป็นอีกชนิดหนึ่ง เช่น ในงานของสวัสดิ์ วิเศษวงษ์ (๒๕๑๙ : ๗) และ อนันต์ อารีย์พงศ์ (๒๕๔๖ : ๑๖)

** กรมศิลปากร (๒๕๕๒ : ๓๐) กล่าวถึงอักษรขอมที่ปรากฏในสมุดไทยสมัยอยุธยาและธนบุรีว่ามี ๓ ลักษณะ ได้แก่ อักษรแบบตัวบรรจง อักษรตัวย่อหรือตัวประดิษฐ์ และอักษรแบบตัวหวัด

อักษรมีขนาดเล็กมาก เส้นอักษรเขียนเอียงไปทางขวา เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า "ตัวเกษียณ" (ก่องแก้ว วีระประจักษ์, ๒๕๔๔ : ๓๓๐) มีลักษณะเป็นการลดเส้นอักษรจากอักษรขอมบรรจง ใช้สำหรับเขียนแทรกกับอักษรขอมบรรจงเพื่ออธิบายขยายความ หรือสำหรับเขียนทำนองในการอ่านหรือเทศน์ (เทิม มีเต็ม, ๒๕๕๖)

๓. **อักษรขอมย่อ** พบหลักฐานการบันทึกครั้งแรกในหนังสือสมุดไทยเรื่องนันโทปนันทสูตรคำหลวง (ก่องแก้ว วีระประจักษ์, ๒๕๕๖) เป็นรูปอักษรประดิษฐ์แบบหนึ่ง มีลักษณะเป็นทรงเหลี่ยม ประกอบด้วยเส้นหนาและเส้นบางสลับกัน (ก่องแก้ว วีระประจักษ์, ๒๕๔๔) คำว่า "อักษรขอมย่อ" เป็นชื่ออักษรที่ศาสตราจารย์ยอร์ช เซเดส์ (๒๕๐๗ : ๙–๑๐) เป็นผู้ใช้ครั้งแรกเพื่อเรียกรูปอักษรขอมของไทยชนิดหนึ่งที่บันทึกในสมุดไทย มีลักษณะแตกต่างกับอักษรขอมไทยอีก ๓ ชนิด คือ อักษรขอมบรรจง อักษรขอมหวัดบรรจง และอักษรขอมหวัด โดยระบุว่า *"อักษรขอมย่อ ใช้เขียนหนังสือสวด อักษรขอมย่อนี้ผิดกับอักษรชนิดอื่น ๆ เป็นสำคัญก็คือ จารไม่ได้ ต้องใช้เขียนด้วยปากกา"*

ในเรื่องอุปกรณ์การเขียนที่ใช้บันทึกอักษรขอมย่อนั้น ก่องแก้ว วีระประจักษ์ (๒๕๔๔ : ๓๔๔; ๒๕๕๖) และเทิม มีเต็ม (๒๕๕๖) ให้ความเห็นที่ต่างไป โดยระบุตรงกันว่า การบันทึกอักษรขอมย่อเป็นการบันทึกโดยใช้พู่กันชุบหมึก ลักษณะดังกล่าวจึงทำให้เกิดเส้นหนาและเส้นบางได้ กล่าวคือ หากลงน้ำหนักมือจะทำให้เกิดเส้นหนา แต่เมื่อคลายน้ำหนักมือจะทำให้เกิดเส้นบางได้*

นอกจากนี้ ก่องแก้ว วีระประจักษ์ (๒๕๕๒ข : ๙๓) ยังสันนิษฐานว่า ชื่ออักษร "ขอมย่อ" น่าจะใช้เพื่อหมายถึงอักษรที่มีลักษณะการประดิษฐ์ให้งดงาม ทั้งนี้เพราะในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๔ มีความนิยมเขียนอักษรด้วยเส้นชุบซึ่งต้องใช้พู่กันประดิษฐ์รูปอักษรให้งดงาม พบทั้งอักษรขอมและอักษรพม่า "ผู้รู้" จึงเรียกอักษรดังกล่าวว่า อักษรขอมย่อ และอักษรพม่าย่อ

ดังนั้นอาจกล่าวโดยสรุปได้ว่า "อักษรขอมย่อ" หมายถึง อักษรที่ปรากฏใช้ในช่วงปลายอยุธยา มีลักษณะเป็นการประดิษฐ์เส้นอักษรให้งดงาม โดยให้มีเส้น

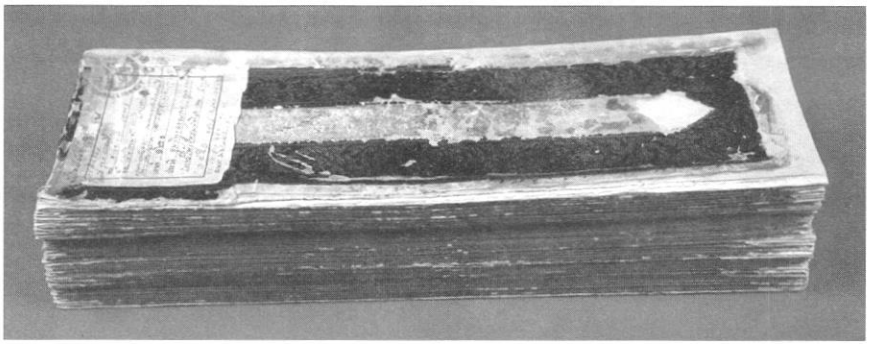
---

* ดูการจำลองอักษรขอมย่อโดยใช้พู่กันได้ในบทความเรื่อง "อักษรขอมของไทย" ของ ก่องแก้ว วีระประจักษ์ ในหนังสือ **สายธารแห่งความคิด ๒** (๒๕๔๔) หน้า ๓๔๔–๓๔๕

หนา-บางสลับกัน ทั้งนี้ในการบันทึกต้องใช้อุปกรณ์ชุบหมึก อันทำให้เกิดความหนา-บางของเส้นอักษรได้

ต้นฉบับหนังสือสมุดไทยเรื่องนันโทปนันทสูตรคำหลวง

หนังสือสมุดไทยเรื่อง "นันโทปนันทสูตรคำหลวง" เป็นหนังสือสมุดไทยขาว ขนาดกว้าง ๑๓ เซนติเมตร ยาว ๓๙.๙ เซนติเมตร หนา ๖.๕ เซนติเมตร มีจำนวนหน้าทั้งสิ้น ๑๘๙ หน้า ประกอบด้วยหน้าต้น ๙๗ หน้า และหน้าปลาย ๙๒ หน้า ปกลงรักปิดทอง เขียนลายกนกเครือเถา โบกฝุ่นขาวและลงน้ำยากันซึมทั้งก่อนและหลังเขียนอักษร

***รูปที่ ๑** : หนังสือสมุดไทยเรื่อง "นันโทปนันทสูตรคำหลวง"*

อักษรที่ใช้ในหนังสือสมุดไทยเล่มนี้มี ๒ ชนิด ได้แก่ อักษรไทยย่อและอักษรขอมย่อ อักษรไทยย่อ ลงเส้นด้วยสีทองและสีดำ ใช้บันทึกข้อความภาษาไทยและคาถาภาษาสันสกฤตขนาดสั้น ส่วนอักษรขอมย่อ ลงเส้นด้วยสีทองและสีชาด ใช้บันทึกข้อความภาษาบาลี

ข้อความที่บันทึกอาจจำแนกได้เป็น ๓ ส่วน ได้แก่ ส่วนนำเรื่อง ส่วนเนื้อเรื่อง และส่วนท้ายเรื่อง ดังนี้

๑. **ส่วนนำเรื่อง** เป็นส่วนนำก่อนจะเข้าเนื้อเรื่อง ประกอบด้วย คาถาภาษาสันสกฤต คาถานมัสการพระพุทธเจ้า (นโม ตสฺส ภควโตฯ) คาถาพาหุงบทที่ ๗

(นนฺโทปนนฺทภุชคำฯ) คาถาภาษาบาลีอธิบายวัตถุประสงค์การแต่ง และข้อความภาษาไทยกล่าวถึงนามผู้แต่ง และวัตถุประสงค์ในการแต่ง

๒. ส่วนเนื้อเรื่อง เป็นส่วนเนื้อหาของเรื่อง กล่าวถึงเหตุการณ์ในสมัยพุทธกาล เป็นเรื่องราวของพระมหาโมคคัลลาน์ที่ทรงทรมานพญานันโทปนันทนาคราชให้ละพยศนับถือพระรัตนตรัย เนื้อหาส่วนนี้ประกอบด้วยคาถาภาษาบาลีและข้อความภาษาไทยแปลต่อเนื่องกันไป มีเนื้อหาสังเขปดังนี้

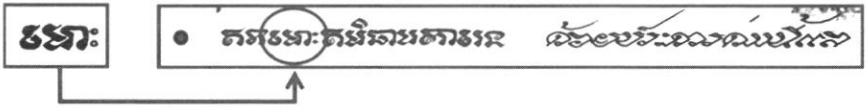
เมื่อครั้งที่พระพุทธองค์ประทับอยู่ ณ เชตวันมหาวิหาร กรุงราชคฤห์ อนาถบิณฑิกเศรษฐีทูลอาราธนาเชิญพระพุทธองค์พร้อมพระอรหันตสาวก ๕๐๐ องค์ เสด็จไปรับภัตตาหารที่เรือนของตนในเช้าวันรุ่งขึ้น เมื่อใกล้รุ่ง ขณะทรงบำเพ็ญพุทธกิจตรวจดูเวไนยสัตว์ มีพระยานันโทปนันทนาคราชเข้ามาในข่ายพระญาณ จึงทรงทราบว่าพระยานันโทปนันทนาคราชสามารถละมิจฉาทิฐิได้ ครั้นรุ่งเช้าพระพุทธองค์จึงได้เสด็จนำพระสาวกทั้ง ๕๐๐ องค์ เสด็จไปทางอากาศมุ่งหน้าสู่หิมพานต์ข้ามวิมานของพระยานาคราช ฝุ่นละอองใต้พระบาทจึงตกลงบนเศียรพระยานาค ทำให้พระยานาคราชโกรธอย่างยิ่ง จึงแปลงกายเป็นพระยานาคขนาดใหญ่เข้าพันเขาพระสุเมรุไว้เจ็ดรอบและแผ่พังพานบดบังทั้งสกลจักรวาล บรรดาพระสาวกทั้งหลายจึงทูลขอพุทธานุญาตไปทรมานพระยานาคราช แต่พระพุทธองค์ก็ไม่ทรงอนุญาต กระทั่งพระมหาโมคคัลลานะ พระอัครสาวกเบื้องซ้ายทูลขอ จึงมีพุทธานุญาต พระโมคคัลลานะจึงทรมานพระยานันโทปนันทนาคราชด้วยการแสดงฤทธิ์ต่าง ๆ จนในที่สุดพระยานาคราชก็ยอมละพยศ เข้าเฝ้าพระพุทธองค์ และถือเอาพระรัตนตรัยเป็นสรณะตั้งแต่นั้นมา

๓. ส่วนท้ายเรื่อง ประกอบด้วย การบอกนามผู้แต่งพระสูตรภาษาบาลี คือ พระมหาพุทธสิริเถระ การบอกนามผู้แปล คือ พระมหาสิริบาล (พระนามฉายาของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศรฯ ขณะทรงผนวช) การระบุเวลาที่แต่ง การระบุระยะเวลาระหว่างการแต่งมหาชาติคำหลวงถึงการแต่งนันโทปนันทสูตรคำหลวง การระบุที่มาของเรื่องนันโทปนันทะ และท้ายที่สุดเป็นการระบุชื่อผู้บันทึก วิธีการบันทึก และน้ำหนักของหนังสือสมุดไทยที่ผ่านกรรมวิธีการป้องกันการชำรุดเสื่อมสภาพที่เกิดจากหน้ากระดาษสมุดติดกัน

การใช้อักษรขอมย่อในหนังสือสมุดไทยเรื่องนันโทปนันทสูตรคำหลวง

อักษรขอมย่อที่ปรากฏในหนังสือสมุดไทยเรื่องนันโทปนันทสูตรคำหลวง มีลักษณะการใช้ดังนี้

๑. **ภาษาที่ใช้บันทึก** โดยทั่วไปใช้บันทึกภาษาบาลี นอกจากนี้ยังพบใช้บันทึกภาษาเขมรด้วย แต่ปรากฏเพียงคำเดียว ในหน้าปลายที่ ๘๔ บรรทัด ๔ ในคำว่า "เมาะ" หมายถึง "คือ คือว่า แปลว่า" ใช้สำหรับไขศัพท์หรือไขความ ปรากฏในข้อความว่า *"อิติ เมาะ อิมินาปกาเรน"* แปลว่า *"ว่าดังนี้ คือว่า มีด้วยประการดังนี้"* ดังนี้

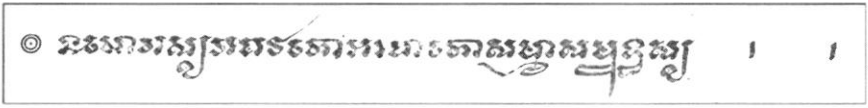

รูปที่ ๒ : คำว่า "เมาะ" หน้าปลายที่ ๘๔ บรรทัด ๔

๒. **สีของเส้นอักษร** ใช้สีทองและสีชาด

๓. **ข้อความที่บันทึก** ข้อความที่บันทึกด้วยอักษรขอมย่อมีลักษณะดังต่อไปนี้

๓.๑ ***บทนมัสการพระพุทธเจ้า*** เป็นบทสรรเสริญพระคุณของพระพุทธเจ้า ปรากฏในหน้าต้นที่ ๒ บรรทัด ๑ ลงเส้นด้วยสีทอง มีข้อความว่า *"นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส"* แปลว่า *"ขอนอบน้อมแด่พระภาคเจ้าพระองค์นั้น เป็นผู้ไกลจากกิเลส ตรัสรู้ชอบด้วยพระองค์เอง"* ดังนี้

รูปที่ ๓ : บทนมัสการพระพุทธเจ้า หน้าต้นที่ ๒ บรรทัด ๑

๓.๒ ***คาถาพาหุงบทที่ ๗*** คาถาพาหุงเป็นคำประพันธ์ร้อยกรองภาษาบาลี กล่าวสรรเสริญชัยชนะของพระพุทธเจ้า ๘ ประการ* ในหนังสือสมุดไทยเรื่องนี้ใช้อักษร

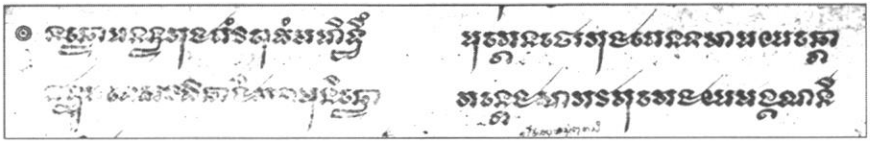
* คาถาพาหุงเป็นบทสรรเสริญชัยชนะของพระพุทธเจ้า ๘ ประการ ได้แก่ การชนะพระยาวัสวดีมาร การชนะอาฬวกยักษ์ การชนะช้างนาฬาคีรี การชนะองคุลีมาล การชนะนางจิญจมาณวิกา การชนะ

ขอมย่อบันทึกคาถาบทที่ ๗ กล่าวถึง ชัยชนะของพระพุทธเจ้าในการทรมานพญานันโทปนันทนาคราช ปรากฏในหน้าต้นที่ ๒ บรรทัด ๒–๓ ลงเส้นด้วยสีทอง มีข้อความว่า

"นนฺโทปนนฺทภุชคํ วิพุธํ มหิทฺธึ ปุตฺเตน เถรภุชเคน ทมาปยนฺโต
*อิทฺธูปเทสวิธินา ชิตวา มุนินฺโท ตนฺเตชสา ภวตุเต ชยมงฺคลานี**"*

แปลว่า

"ผู้เป็นใหญ่แห่งมุนี (พระพุทธเจ้า) ทรงชนะแล้ว ด้วยวิธีแสดงฤทธิ์ เมื่อทรงให้พระยานาคผู้เป็นบุตร (พระโมคคัลลานะ) ไปทรมานพระยานาคนันโทปนันทะ ผู้หลงผิด ผู้มีฤทธิ์มาก ด้วยพระเดชนั้น ขอชัยมงคลทั้งหลายจงมีแด่ท่าน"

รูปที่ ๔ *: คาถาพาหุงบทที่ ๗ หน้าต้นที่ ๒ บรรทัด ๒–๓*

๓.๓ *คาถานำเรื่อง* เป็นคำประพันธ์ร้อยกรองที่ปรากฏก่อนเริ่มเนื้อเรื่อง ขึ้นต้นด้วยบทบูชาพระรัตนตรัย แล้วกล่าวถึงวัตถุประสงค์ของการประพันธ์ ปรากฏในหน้าต้น ๒ บรรทัดที่ ๕–๖ ลงเส้นด้วยสีชาด มีข้อความว่า

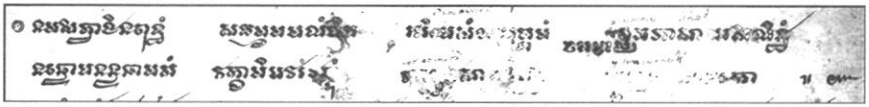
"นมสิตฺวา ชินพุทฺธํ สธมฺมมลํ ปิ จ
อริยสงฺฆมุตฺตมํ สามภาสายสิลิฏฺจ์ำ
นนฺโทปนนฺทนามกำ วกฺขามิ ปวรำ วตฺถุ์ำ
ตสฺส วสาหมสฺมิ นฺปทฺทวนฺตรายโก"

แปลว่า

สัจจกนิครนถ์ การชนะนันโทปนันทนาคราช และการชนะพกาพรหม (สุภาพรรณ ณ บางช้าง, ๒๕๓๓ : ๓๐๓–๓๐๘) เรียกชื่อว่าคาถาพาหุง เพราะบทแรกขึ้นต้นด้วยคำว่า "พาหุง" ดังนี้ *"พาหุ์ำ สหสฺสมภินิมฺมิตสาวุธนฺตำ"*

** คาถาพาหุงที่ยกมานี้คงการสะกดการันต์ตามต้นฉบับสมุดไทย ในตอนท้ายของคาถา ตามปรกติลงท้ายว่า "มงฺคลานิ" แต่ในหนังสือสมุดไทย ลงท้ายว่า "มงฺคลานี"

"เมื่อนมัสการแล้วซึ่งพระชินพุทธ พระสัทธรรมอันปราศจากมลทิน และพระอริยสงฆ์ผู้ประเสริฐ ข้าพเจ้าก็จักกล่าวเรื่องอันประเสริฐ มีชื่อว่า "นันโทปนันทะ" ซึ่งเกลาเกลี้ยงด้วยภาษาสยาม ด้วยอำนาจแห่งเรื่องนั้น ขอความเป็นผู้ไร้อุปัทวันตราย จงมีแก่ข้าพเจ้าเทอญ"

รูปที่ ๕ : คาถานำเรื่อง หน้าต้นที่ ๒ บรรทัด ๕-๖

๓.๔ *พระนามผู้ทรงพระนิพนธ์* ปรากฏ ๒ ข้อความ ได้แก่ พระนามฉายาของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศรฯ เมื่อครั้งทรงผนวช ปรากฏข้อความว่า *"สิริปาโลนาม"* แปลว่า *"นามว่าสิริบาล"* ในหน้าต้นที่ ๒ บรรทัด ๖ และ *"สิริปาโล"* แปลว่า *"สิริบาล"* ในหน้าปลายที่ ๘๔ บรรทัด ๖ และพระนามเมื่อทรงดำรงพระอิสริยยศเป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล ปรากฏข้อความว่า *"ธมฺมธิเปสุสชยเชฏฺฐสุริยวํสนาม"* แปลว่า *"นามว่าธรรมาธิเบศรไชยเชษฐ์สุริยวงศ์"* ในหน้าต้นที่ ๓ บรรทัด ๑ และหน้าปลายที่ ๘๕ บรรทัด ๒ พระนามทั้งสองนี้ลงเส้นด้วยสีทอง ดังตัวอย่างต่อไปนี้

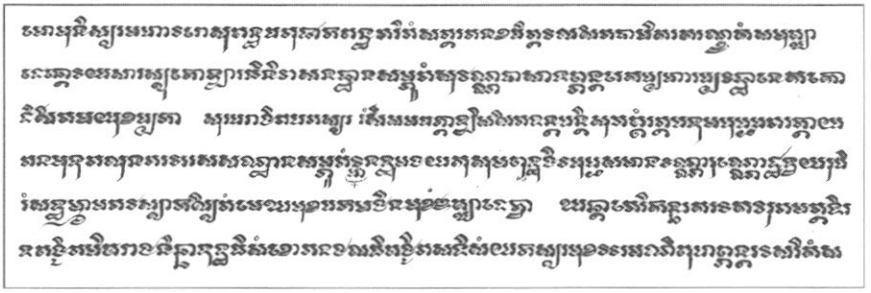

รูปที่ ๖ : พระนามฉายาสิริบาล เมื่อครั้งทรงผนวช หน้าต้นที่ ๒ บรรทัด ๖

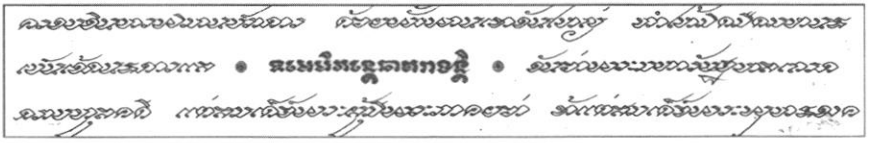

รูปที่ ๗ : พระนามเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร ไชยเชษฐ์สุริยวงศ์ หน้าต้นที่ ๓ บรรทัด ๑

๓.๕ *คำประพันธ์ร้อยแก้วภาษาบาลีเรื่องนันโทปนันทสูตร* ประกอบด้วยข้อความภาษาบาลีทั้งขนาดยาวและขนาดสั้น ตั้งแต่หน้าต้นที่ ๕ บรรทัด ๕ ไปจนถึงหน้าปลายที่ ๘๔ บรรทัด ๔ ลงเส้นด้วยสีชาด ดังตัวอย่างต่อไปนี้

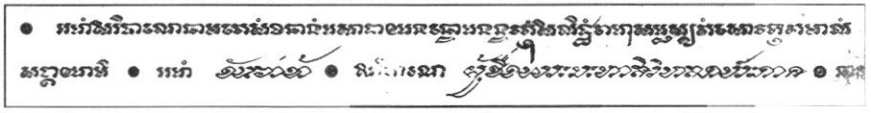

รูปที่ ๘ : เนื้อความภาษาบาลีขนาดยาว หน้าต้นที่ ๘๗

รูปที่ ๙ : เนื้อความภาษาบาลีขนาดสั้น หน้าต้นที่ ๙๓

๓.๖ ***บทส่งท้าย*** เป็นข้อความภาษาบาลี กล่าวถึงพระนามผู้ทรงพระนิพนธ์และวัตถุประสงค์การทรงพระนิพนธ์ ปรากฏข้อความว่า *"อหำ สิริปาโล นาม เตสำ ชนานำ ปสาทาย นนฺโทปนนฺทวตฺถุ๋ สิลิฏฺ๋ฐ๋ พหุสมฺผสฺสกำ โสวตฺถิกมาลำ สงฺคายามิ"* แปลว่า *"ข้าพเจ้า ผู้มีนามว่าสิริบาล ร้อยกรองเรื่องนันโทปนันทะ อันเกลาเกลี้ยง มีสัมผัสมากเป็นมาลัยที่ทรงความสวัสดิ์ เพื่อความเลื่อมใส แก่ชนทั้งหลายเหล่านั้น"* ในหน้าปลายที่ ๘๔ บรรทัด ๕–๖ ลงเส้นด้วยสีชาด ดังต่อไปนี้

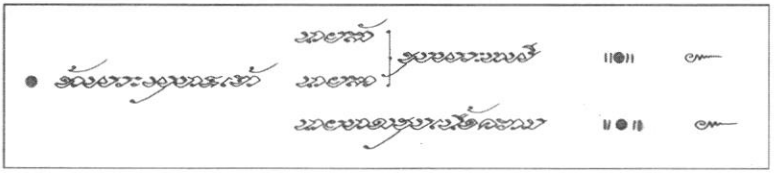

รูปที่ ๑๐ : บทส่งท้าย หน้าปลายที่ ๘๔ บรรทัด ๕–๖

นามผู้บันทึกอักษรขอมย่อในหนังสือสมุดไทยเรื่องนันโทปนันทสูตรคำหลวง

ในหน้าปลายที่ ๙๑ มีเนื้อความกล่าวถึงผู้บันทึกอักษรขอมย่อในหนังสือ

สมุดไทยเรื่อง "นันโทปนันทสูตรคำหลวง" จำนวน ๒ คน ได้แก่ "นายสัง" และ "นายสา" โดยระบุว่า *"ข้าพเจ้า นายสัง นายสา ชุบพระบาฬี"* ดังนี้

อ่านว่า

รูปที่ *๑๑ : นามผู้บันทึกอักษรขอมย่อ หน้าปลายที่ ๙๑*

รูปอักษรขอมย่อในหนังสือสมุดไทยเรื่องนันโทปนันทสูตรคำหลวง

๑. รูปอักษรขอมย่อ

รูปอักษรขอมย่อในหนังสือสมุดไทยเรื่องนันโทปนันทสูตรคำหลวงส่วนใหญ่เป็นรูปอักษรที่ใช้บันทึกภาษาบาลี ปรากฏรูปอักษรเพียง ๓ ประเภท ได้แก่ รูปพยัญชนะ รูปสระ และรูปเครื่องหมาย ส่วนรูปตัวเลขไม่ปรากฏ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

๑.๑ *รูปพยัญชนะ* สามารถจำแนกรูปพยัญชนะออกเป็น ๒ ชนิด ได้แก่

๑.๑.๑ *รูปพยัญชนะตัวเต็ม* หมายถึง รูปพยัญชนะที่ใช้เป็นพยัญชนะต้นหรือพยัญชนะท้าย ส่วนบนของตัวอักษรเขียนติดใต้เส้นบรรทัด* ปรากฏรูปพยัญชนะตัวเต็มจำนวน ๒๙ รูป ไม่ปรากฏจำนวน ๓ รูป ได้แก่ ฌ ฐ และ ฑ

๑.๑.๒ *รูปพยัญชนะตัวเชิง* หมายถึง รูปพยัญชนะที่ใช้เป็นพยัญชนะตัวตาม กล่าวคือ เป็นพยัญชนะต้นของพยางค์ที่ตามหลังพยัญชนะท้ายของ

---

* การเขียนอักษรขอมย่อเขียนใต้เส้นบรรทัดเช่นเดียวกับการเขียนอักษรขอมและอักษรไทยทั่วไปในสมัยอยุธยาและต้นรัตนโกสินทร์ (ก่องแก้ว วีระประจักษ์, ๒๕๕๓ : ๒๒) ดังนั้นส่วนบนของอักษรตัวเต็มจึงเขียนติดใต้เส้นบรรทัด

พยางค์หน้า หรือเป็นพยัญชนะตัวที่สองของพยัญชนะประสม เขียนใต้รูปพยัญชนะตัวเต็ม หรือเยื้องไปด้านหลังของรูปพยัญชนะตัวเต็ม มีจำนวน ๒๘ รูป ไม่ปรากฏจำนวน ๔ รูป ได้แก่ เชิง ง เชิง ฎ เชิง ฒ และเชิง ฬ

รูปพยัญชนะตัวเต็มและตัวเชิงของอักษรขอมย่อ แสดงในตารางที่ ๑

ตารางที่ ๑ ตารางแสดงรูปพยัญชนะตัวเต็มและตัวเชิงของอักษรขอมย่อ

วรรค ก	ก	ข	ค	ฆ	ง
ตัวเต็ม					
ตัวเชิง					-
วรรค จ	จ	ฉ	ช	ฌ	ญ
ตัวเต็ม				-	
ตัวเชิง					
วรรค ฏ	ฏ	ฐ	ฑ	ฒ	ณ
ตัวเต็ม		-	-		
ตัวเชิง	-			-	
วรรค ต	ต	ถ	ท	ธ	น
ตัวเต็ม					
ตัวเชิง					

ตารางที่ ๑ ***(ต่อ)*** ตารางแสดงรูปพยัญชนะตัวเต็มและตัวเชิงของอักษรขอมย่อ

วรรค ป	ป	ผ	พ	ภ	ม
ตัวเต็ม					
ตัวเชิง					
เศษวรรค	ย	ร	ล	ว	
ตัวเต็ม					
ตัวเชิง					
	ส	ห	ฬ		
ตัวเต็ม					
ตัวเชิง					

๑.๒ ***รูปสระ*** สามารถจำแนกรูปสระออกเป็น ๒ ชนิด ได้แก่

๑.๒.๑ *รูปสระลอย* หมายถึง รูปสระแทนพยางค์ที่ไม่มีพยัญชนะต้นในภาษาบาลี หรือรูปสระที่เขียนแทนพยางค์ที่ขึ้นต้นด้วยพยัญชนะ อ ประสมกับสระปรากฏเพียง ๖ รูป ได้แก่ อ อา อิ อุ เอ และ โอ ไม่ปรากฏสระ อี และสระอู

๑.๒.๒ *รูปสระจม* หมายถึง รูปสระที่ใช้เขียนเกาะกับรูปพยัญชนะ สามารถจำแนกได้เป็น ๒ ลักษณะ ได้แก่ **รูปสระจมสำหรับเขียนภาษาบาลี** มีจำนวน ๗ รูป ได้แก่ อา อิ อี อุ อู เอ และ โอ และ**รูปสระจมสำหรับเขียนภาษาเขมร** ปรากฏเพียงรูปเดียวคือ สระเอาะ

รูปสระของอักษรขอมย่อแสดงไว้ในตารางที่ ๒

ตารางที่ ๒ ตารางแสดงรูปสระลอยและสระจมของอักษรขอมย่อ

	อ	อา	อิ	อี	อุ	อู	เอ	โอ	เอาะ
สระลอย				-		-			-
สระจม	-								

๑.๓ ***เครื่องหมาย*** สามารถจำแนกได้ ๒ ชนิด ได้แก่ เครื่องหมายประกอบคำ และเครื่องหมายประกอบการเขียน ดังนี้

๑.๓.๑ *เครื่องหมายประกอบคำ* ปรากฏเพียงรูปเดียวคือ เครื่องหมายนิคหิต

๑.๓.๒ *เครื่องหมายประกอบการเขียน* มีการใช้เครื่องหมายประกอบการเขียน ๒ ลักษณะ ดังนี้

ก) เครื่องหมายประกอบการเขียนที่ใช้ร่วมกับอักษรไทยย่อ มี ๒ รูป ได้แก่ เครื่องหมายตาไก่หรือฟองมัน และเครื่องหมายอังคั่นโคมูตร

ข) เครื่องหมายประกอบการเขียนอื่น ๆ มีจำนวน ๒ รูป ได้แก่ เครื่องหมายจบวรรค และเครื่องหมายแบ่งวรรค

รูปเครื่องหมายของอักษรขอมย่อแสดงไว้ในตารางที่ ๓

ตารางที่ ๓ ตารางแสดงรูปเครื่องหมายประกอบคำและเครื่องหมายประกอบการเขียน

เครื่องหมายประกอบคำ	นิคหิต	◌ं
เครื่องหมายประกอบการเขียน	ตาไก่หรือฟองมัน	◌ฺ
	อังคั่นโคมูตร	◌ฺ
	เครื่องหมายจบวรรค	ฯ
	เครื่องหมายแบ่งวรรค	ฯ

๒. รูปแปรของอักษรขอมย่อ

รูปอักษรขอมย่อ นอกจากที่แสดงในตารางที่ ๑-๓ ข้างต้นแล้ว ยังพบว่าอักษรบางตัวมีรูปที่เขียนแตกต่างออกไป ในที่นี้จะเรียกรูปอักษรเดียวกันที่มีลักษณะแตกต่างกันว่า "รูปแปร" อาจเป็นความแตกต่างในด้านจำนวนเส้น ขนาดของเส้น ทิศทางการเขียน หรือวิธีการเขียนก็ได้ แต่ยังคงถือเป็นรูปอักษรเดียวกัน

ในหนังสือสมุดไทยเรื่องนันโทปนันทสูตรคำหลวง ปรากฏทั้งรูปแปรของพยัญชนะตัวเต็ม พยัญชนะตัวเชิง และเครื่องหมาย พยัญชนะตัวเต็มที่ปรากฏรูปแปร ได้แก่ ตัวเต็ม ข จ ญ และ ผ พยัญชนะตัวเชิง ได้แก่ ตัวเชิง ฉ ช ต น ม และ ร สระลอยปรากฏรูปแปรเฉพาะ สระลอย เอ และเครื่องหมาย ปรากฏรูปแปรเฉพาะ นิคหิต

รูปแปรของอักษรขอมย่อ แสดงในตารางที่ ๔

ตารางที่ ๔ ตารางแสดงรูปแปรของอักษรขอมย่อ

ตัวอักษร	รูปแปร	ลักษณะรูปแปรและตัวอย่าง
ตัวเต็ม ข	ᩃ	มีการเขียนเส้นอักษรดังนี้ สุขี (นศ.๒๙ ป.๔)[1]
	ᩃ	มีการเขียนเส้นอักษรที่ต่างกับรูปแปรแรก ดังนี้ ปมุเข (นศ.๕๐ ป.๖)
ตัวเต็ม จ	ᩈ	เส้นหลังเขียนติดกับศก สุจริต (นศ.๓๑ ป.๖)
	ᩈ	เส้นหลังลากขึ้นเกือบชิดศก แต่ไม่ติดกับศก วิย จ (นศ.๘ ป.๕)
ตัวเต็ม ญ	ᩉ	ส่วนเชิง ประกอบด้วยเส้น ๒ เส้น คือ เส้นโค้งหงายขนาดเล็กและเส้นโค้งหงายขนาดใหญ่ ญาณ (นศ.๓๗ ป.๖)
	ᩉ	ส่วนเชิงมีเพียงเส้นเดียว กญาหิ (กญฺญาหิ) (นศ.๔๗ ป.๖)
	ᩉ	ส่วนเชิงประกอบด้วยเส้นโค้งหงาย ๒ เส้นซ้อนกัน ส่วนเริ่มของเส้นโค้งหงายใหญ่เขียนอยู่ใต้ส่วนเริ่มของเส้นโค้งหงายเล็ก แล้วโค้งขึ้นเหนือเส้นโค้งหงายเล็ก มญฺชิ (มญฺเญชิ) (นป.๖ ป.๓)

* "นต." หมายถึง หน้าต้นที่ "นป." หมายถึง หน้าปลายที่ และ "ป." หมายถึง บรรทัด เช่น นต. ๒๙ ป.๔ หมายถึง หน้าต้นที่ ๒๙ บรรทัด ๔

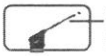
ตารางที่ ๔ *(ต่อ)* ตารางแสดงรูปแปรของอักษรขอมย่อ

ตัวอักษร	รูปแปร	ลักษณะรูปแปรและตัวอย่าง
ตัวเต็ม ฝ	ꩻ	ปลายเส้นล่างอยู่ระดับกลางตัวอักษร ขนานกับเส้นล่าง ผณิปติ (นต.๓๘ ป.๒)
	ꩼ	ปลายเส้นล่างอยู่ระดับกลางตัวอักษร โดยส่วนปลายลากลงมาชิดกับเส้นล่าง ผล (นต.๖๓ ป.๖)
ตัวเชิง ฉ	◌ꩵ	เส้นหลังวกเข้า กุจฺฉิมฺหิ (นต.๕๙ ป.๕)
	◌ꩶ	เส้นหลังตั้งขนานกับเส้นหน้า มิจฺฉา (นต.๔๑ ป.๔)
	◌꩷	เส้นหน้าที่ปรากฏในรูปแปรอื่นกลายเป็นเส้นกลางในรูปแปรนี้ และใช้เป็นเส้นบาง ส่วนเส้นหลัง มีการลากให้โค้งขึ้นผ่านเส้นกลาง แล้วโค้งลง ให้ปลายเส้นตวัดอ้อมขมวดของเส้นกลาง ไปเกือบชิดกับเส้นหลัง อจฺฉตรจฺฉ (นต.๗ ป.๑)
	◌꩸	มีลักษณะคล้ายกับรูปแปรที่สาม แต่เส้นบนมีการลากยาวไปข้างหน้า แล้วหยักลงขึ้นและลง ให้มีลักษณะเป็นรูปคลื่น มิจฺฉา (นต.๓๖ ป.๑)
ตัวเชิง ช	◌꩹	เป็นรูปตัวเต็ม ช ที่ไม่ปรากฏเส้นบน ปริปุจฺฉิตุ (นป.๖๓ ป.๒)
	◌ꩺ	เส้นหน้าม้วนเข้าในตัวอักษร เส้นล่างหยักตรงกลาง และขมวดกลมที่เส้นหลัง รญฺชิต (นต.๔๐ ป.๒)
	◌ꩻ	คล้ายกับรูปแปรที่ ๒ แต่เส้นหน้าหักเข้าในตัวอักษร อวิชฺชา (นต.๕๖ ป.๕)

ตารางที่ ๔ *(ต่อ)* ตารางแสดงรูปแปรของอักษรขอมย่อ

ตัวอักษร	รูปแปร	ลักษณะรูปแปรและตัวอย่าง
	◌	คล้ายกับรูปแปรที่ ๓ แต่รูปอักษรมีลักษณะโค้งมนและเส้นหลังไม่ขมวดกลม แต่มีลักษณะเป็นเส้นโค้งหงาย เส้นหลัง กุญชร (นต.๖ บ.๖)
ตัวเชิง ต	◌	เส้นกลางอยู่ระดับกลางตัวอักษร ม้วนเข้าหาเส้นหน้า เส้นกลาง ภตฺต (นต.๖ บ.๕)
	◌	เส้นหน้าและเส้นกลางเป็นเส้นม้วนต่อเนื่องกัน โดยเส้นกลางชิดกับเส้นบน เส้นหน้า เส้นกลาง รตฺติยา (นต.๔๔ บ.๓)
	◌	มีวิธีการเขียนเส้นที่แตกต่างกับรูปแปรอื่น ดังนี้ หรือ อาวุเชนฺโต (นต.๔๑ บ.๕)
ตัวเชิง น	◌	เส้นหน้าขมวดเข้าต่อเนื่องกับเส้นล่าง ปลายเส้นล่างหักลงต่อกับเส้นหลัง ส่วนเส้นหลังโค้งเข้าหาตัวอักษร เส้นหน้า เส้นหลัง เส้นล่าง อนุน (นต.๔๘ บ.๒)
	◌	มีลักษณะเหมือนรูปแปรแรกแต่มีเส้นขวางอยู่ส่วนบนของเส้นหน้า เส้นขวาง ปญฺจนฺนํ (นต.๔๔ บ.๖)
ตัวเชิง ม	◌	เส้นโค้งบนเป็นเส้นโค้งคว่ำลากคร่อมตัวอักษร เส้นบน จมฺมวมฺมิกา (นต.๖๔ บ.๒)
	◌	คล้ายรูปแปรแรก แต่มีการลากเส้นบนให้ยาวไปข้างหน้า และหยักขึ้นลง เส้นบน อสฺมิ (นต.๕ บ.๔)
ตัวเชิง ร	◌	ส่วนบนของเส้นหน้ามีลักษณะคล้ายศกอักษร ส่วนบนของเส้นหน้า พฺราหฺมณา (นต.๓๗ บ.๒)

ตารางที่ ๔ *(ต่อ)* ตารางแสดงรูปแปรของอักษรขอมย่อ

ตัวอักษร	รูปแปร	ลักษณะรูปแปรและตัวอย่าง
	๒	ส่วนบนของเส้นหน้าเป็นเส้นบาง ลากเฉียงขึ้นไปทางขวา พฺราหฺมโณ (นป.๓๒ บ.๔)
สระลอย เอ	๓	เส้นบนของอักษรเป็นเส้นโค้งคว่ำ ลากคร่อมตัวอักษร เอกปฺปหาร (นต.๗ บ.๕)
	๓	มีการลากเส้นบนส่วนหน้าให้เฉียงยาวขึ้นไปทางซ้ายเหนือตัวอักษร แล้วหักปลายเส้นลง เอว (นป.๒๒ บ.๓)
	๓	เป็นรูปที่เส้นบนส่วนหน้าเป็นเส้นบาง ลากยาวขึ้นไปเป็นเส้นหยัก เอกสฺมึ (นต.๒๑ บ.๑)
นิคหิต	๐	เป็นวงกลมขนาดเล็ก วางเหนืออักษร มณฺฑลํ (นต.๔๗ บ.๑)
	๐	เป็นเส้นหนาที่มีปลายเส้นเป็นเส้นบางเล็ก ๆ เฉียงขึ้น กมฺมกตฺวา (นต.๔๔ บ.๔)

รูปแปรของอักษรขอมย่อที่แสดงในตารางที่ ๔ จะเห็นได้ว่า แต่ละรูปแปรอาจมีลักษณะที่แตกต่างกัน สามารถจำแนกเป็นกลุ่มได้ดังนี้

ก) รูปแปรที่มีความแตกต่างกันด้านทิศทางการเขียน ได้แก่

รูปแปรของตัวเต็ม ข

รูปแปรที่ ๒ และ ๓ ของตัวเชิง ต

ข) รูปแปรที่มีความแตกต่างกันของเส้นบางเส้น ได้แก่

รูปแปรของตัวเต็ม จ

รูปแปรของตัวเต็ม ผ

รูปแปรที่ ๑ และ ๒ ของตัวเชิง ญ

รูปแปรที่ ๑ และ ๒ ของตัวเชิง ต

รูปแปรที่ ๑ และ ๒ ของตัวเชิง ฉ

รูปแปรที่ ๒ และ ๓ ของตัวเชิง ช

ค) รูปแปรที่มีความแตกต่างกันจากการลดรูปของเส้นอักษร ได้แก่

รูปแปรที่ ๓ และ ๔ ของตัวเชิง ช

จ) รูปแปรที่มีความแตกต่างกันจากการเพิ่มเส้นอักษร ได้แก่

รูปแปรของตัวเชิง น

ง) รูปแปรที่มีความแตกต่างกับรูปแปรอื่นอย่างสิ้นเชิง ได้แก่

รูปแปรที่ ๑ ของตัวเชิง ช กับรูปแปรอื่น

ความแตกต่างของรูปแปรข้างต้น อาจเป็นไปได้ว่าเกิดขึ้นจากวิธีการเขียนที่แตกต่างกันในแต่ละครั้งหรือผู้บันทึกเป็นคนละคนกัน ดังเช่น กรณีรูปแปรที่มีความแตกต่างกันของเส้นบางเส้น กรณีรูปแปรที่มีความแตกต่างกันด้านทิศทางการเขียน และกรณีรูปแปรที่มีความแตกต่างกันจากการลดรูปของเส้นอักษร เป็นผลให้เส้นอักษรบางเส้นมีลักษณะแตกต่างกัน

ส่วนความแตกต่างของรูปแปรในกรณีอื่น ๆ พบว่า เป็นความแตกต่างที่สัมพันธ์กับรูปแปรของอักษรขอมบรรจง กล่าวคือ เป็นรูปแปรที่ใช้อยู่ทั่วไปในอักษรขอมบรรจง ดังนั้นเมื่อมีการเขียนอักษรขอมย่อ จึงปรากฏรูปแปรดังกล่าวด้วย

นอกจากรูปแปรดังกล่าวข้างต้นแล้ว ที่น่าสนใจคือรูปแปรของอักษรขอมย่อดังต่อไปนี้

รูปแปรที่ ๓ ของตัวเชิง ญ
รูปแปรที่ ๓ และ ๔ ของเชิง ฉ
รูปแปรที่ ๒ ของเชิง ม
รูปแปรที่ ๒ ของเชิง ร

รูปแปรที่ ๒ และ ๓ ของสระลอย เอ
รูปแปรที่ ๒ ของนิคหิต

เมื่อพิจารณาลักษณะรูปแปรของอักษรดังกล่าวข้างต้น จะเห็นว่า ไม่น่าจะเป็นรูปแปรที่เกิดขึ้นจากการเขียนหรือลายมือผู้บันทึก อีกทั้งยังไม่ปรากฏรูปดังกล่าวเป็นรูปแปรในอักษรขอมบรรจง นอกจากนี้เมื่อพิจารณารูปลักษณ์ของรูปแปรจะเห็นว่า เป็นรูปแปรที่ปลายเส้นอักษรงดงามหรือเป็นรูปอักษรที่ดูงดงาม จึงอาจเป็นไปได้ว่าน่าจะเกิดจากความตั้งใจประดิษฐ์เส้นอักษรให้สวยงาม แม้รูปอักษรขอมย่อโดยทั่วไปจะเป็นรูปที่มีการประดิษฐ์เส้นอักษรให้สวยงามอยู่แล้วโดยการใช้เส้นหนา-บาง แต่รูปแปรเหล่านี้ยิ่งแสดงให้เห็นความจงใจที่จะดัดแปลงรูปอักษรให้มีความงดงามและแตกต่างกับรูปเขียนปกติ ทำให้รูปแปรดังกล่าวมีความแตกต่างอย่างเห็นได้ชัด

ความแตกต่างของรูปอักษรขอมย่อกับอักษรขอมบรรจง*

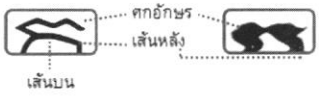
รูปอักษรขอมย่อส่วนใหญ่มีลักษณะที่คล้ายคลึงกับรูปอักษรขอมบรรจง แต่ก็ปรากฏลักษณะหลายประการที่อักษรขอมย่อแตกต่างกับอักษรขอมบรรจง ความแตกต่างดังกล่าวอาจปรากฏเฉพาะตัวอักษรบางตัวหรือปรากฏกับตัวอักษรหลายตัว สามารถจำแนกได้ดังนี้

๑. **การลดเส้นอักษร** เส้นอักษรบางเส้นที่ปรากฏในอักษรขอมบรรจง ไม่ปรากฏในอักษรขอมย่อ เส้นอักษรที่ลดลงในอักษรขอมย่อปรากฏเฉพาะเส้นบน กล่าว

---

* ตัวพิมพ์อักษรขอมบรรจงที่ใช้บทความนี้เป็นตัวพิมพ์ที่พัฒนาขึ้นโดยพระมหากิตติศักดิ์ ไมตรีจิตร (๒๕๔๒)

คือ รูปอักษรขอมบรรจงที่มีศกอักษรแบบเต็มรูปอยู่บนตัวอักษร ได้แก่ พยัญชนะตัวเต็ม ก ค ต และ ภ เมื่อเป็นอักษรขอมย่อ มีการลดเส้นบนของตัวอักษรที่อยู่ใต้ศก และเส้นหลังเขียนต่อจากส่วนกลางของศก ดังรูปที่ ๑๒

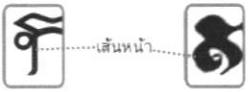
	อักษรขอมบรรจง	อักษรขอมย่อ
ก		
ค		
ต		
ภ		

รูปที่ ๑๒ *การลดเส้นอักษร*

๒. การแปลงเส้นอักษร เส้นอักษรบางเส้นของอักษรขอมย่อมีความแตกต่างกับอักษรขอมบรรจง ความแตกต่างดังกล่าวปรากฏกับเส้นหน้า เส้นหลัง หรือเส้นล่างของอักษรขอมย่อ ดังนี้

๒.๑ การแปลงเส้นหน้า เป็นการแปลงเฉพาะแบบ กล่าวคือ เป็นการแปลงที่ปรากฏเฉพาะตัวอักษรบางตัวและมีวิธีการแปลงที่แตกต่างกันในแต่ละตัวอักษร อักษรขอมย่อที่มีการแปลงเส้นหน้า ได้แก่ พยัญชนะตัวเต็มและตัวเชิง ก ต และ ภ

ก) การแปลงเส้นหน้าของพยัญชนะตัวเต็มและตัวเชิง ก รูปอักษรขอมบรรจง ปลายบนสุดของเส้นหน้าอยู่ชิดกับศกอักษร แต่อักษรขอมย่อส่วนเริ่มของเส้นหน้ามีลักษณะม้วนและอยู่ตำแหน่งล่าง ลากต่อกับเส้นกลาง ทำให้ตัว ก อักษรขอมย่อมีลักษณะคล้ายกับตัว ก อักษรขอมไทยสมัยสุโขทัย (ดู สุรณี แก้วกลม, ๒๕๒๗ : ๑๖) ดังรูปที่ ๑๓

	อักษรขอมบรรจง	อักษรขอมย่อ
ก		
เชิง ก		

รูปที่ ๑๓ *การแปลงเส้นหน้าตัว ก*

ข) การแปลงเส้นหน้าของพยัญชนะตัวเต็มและตัวเชิง ต รูปอักษรขอมบรรจง เส้นหน้าต่อมาจากเส้นกลาง โดยส่วนปลายของเส้นกลางเป็นหัวอักษร เส้นหน้า

จึงเป็นเส้นที่ลากต่อจากเส้นกลางขึ้นไปต่อกับเส้นบน แต่อักษรขอมย่อ อาจเริ่มเขียนที่เส้นหน้าลากลงไปแล้วโค้งต่อกับเส้นกลางซึ่งต่อกับศก หรือเส้นหน้าอาจลากต่อมาจากเส้นกลางซึ่งลากมาจากศก ลักษณะดังกล่าว ทำให้ตัว ต อักษรขอมย่อ มีลักษณะใกล้เคียงกับอักษรขอมไทยสมัยสุโขทัย อย่างไรก็ตาม การเขียนเส้นหน้าของรูปตัวเต็มและตัวเชิง ต ของอักษรขอมย่อดังกล่าว พบใช้ในรูปแปรของอักษรขอมบรรจงซึ่งใช้เรื่อยมาถึงสมัยต้นรัตนโกสินทร์ด้วย (ดู สุรณี แก้วกลม, ๒๕๒๗ : ๔๘-๕๑) ดังรูปที่ ๑๔

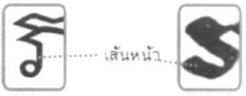

	อักษรขอมบรรจง	อักษรขอมย่อ
ต	ต	ต
เชิง ต	๎ต	๎ต

รูปที่ ๑๔ *การแปลงเส้นหน้าตัว ต*

ในกรณีของพยัญชนะตัวเชิง ต บางรูปแปร มีลักษณะเช่นเดียวกับอักษรขอมบรรจง ดังรูปแปรที่ ๑ ของตัวเชิง ต ที่แสดงในตารางที่ ๔

ค) การแปลงเส้นหน้าของพยัญชนะตัวเต็มและตัวเชิง ภ รูปอักษรขอมบรรจง ปลายสุดของเส้นหน้าม้วนเป็นหัวอักษร แต่อักษรขอมย่อ ส่วนปลายลากยาวออกไปข้างหน้า ทำให้มีรูปใกล้เคียงกับอักษรขอมไทยสมัยสุโขทัยและต้นอยุธยา (ดู สุรณี แก้วกลม, ๒๕๒๗ : ๗๒-๗๓) ดังรูปที่ ๑๕

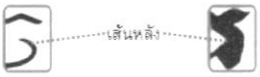

	อักษรขอมบรรจง	อักษรขอมย่อ
ภ	ภ	ภ
เชิง ภ	๎ภ	๎ภ

รูปที่ ๑๕ *การแปลงเส้นหน้าตัว ภ*

๒.๒ *การแปลงเส้นหลัง* รูปอักษรขอมบรรจงที่มีเส้นหลังลากขึ้นมาจากเส้นล่าง เมื่อเป็นอักษรขอมบรรจงมีการแปลงส่วนปลายของเส้นหลัง พบ ๓ ลักษณะ ได้แก่

ก) การแปลงเส้นหลังของพยัญชนะตัวเต็ม จ รูปอักษรขอมบรรจงมีเส้นหลังลากต่อมาจากเส้นล่างสูงขึ้นระดับกลางตัวอักษร ปลายเส้นอักษรโค้งเข้า แต่รูปอักษรขอมย่อลากเส้นหลังขึ้นไปต่อกับศกอักษร ดังรูปที่ ๑๖

	อักษรขอมบรรจง	อักษรขอมย่อ
จ		

รูปที่ ๑๖ *การแปลงเส้นหลังตัว จ*

ข) การแปลงเส้นหลังของพยัญชนะตัวเต็ม ฉ ธ *และ* ผ รูปอักษรขอมบรรจงมีเส้นหลังลากมาจากเส้นล่างสูงขึ้นระดับกลางตัวอักษร ปลายเส้นอักษรแต่ละตัวแตกต่างกัน แต่รูปอักษรขอมย่อใช้เส้นหนาลากเฉียงเข้าในตัวอักษรเหมือนกันทั้ง ๓ ตัว ดังรูปที่ ๑๗

	อักษรขอมบรรจง	อักษรขอมย่อ
ฉ		
ธ		
ผ		

รูปที่ ๑๗ *การแปลงเส้นหลังตัว ฉ ธ ผ*

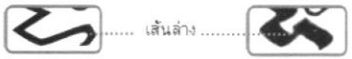
ค) การแปลงเส้นหลังของสระลอย เอ รูปอักษรขอมบรรจง เส้นหลังลากขึ้นสูง โดยหักเฉียงไปข้างหน้าเล็กน้อย แต่อักษรขอมย่อ ลากเส้นหลังคร่อมตัวอักษรกลายเป็นเส้นบน และอาจลากปลายขึ้นให้เฉียงไปข้างหน้าด้วย ดังรูปที่ ๑๘

	อักษรขอมบรรจง	อักษรขอมย่อ
เอ		

รูปที่ ๑๘ *การแปลงเส้นหลังตัว เอ*

๒.๓ *การแปลงเส้นล่าง* ปรากฏเฉพาะพยัญชนะตัวเต็ม ท เส้นล่างของตัว ท อักษรขอมบรรจง บริเวณปลายเส้นส่วนที่ลากลงมีการหักเข้า แต่ในอักษรขอมย่อ มีการลากปลายเส้นล่างให้เหยียดยาวเฉียงออกไปทางขวา ดังรูปที่ ๑๙

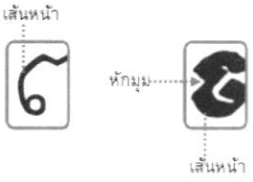

	อักษรขอมบรรจง	อักษรขอมย่อ
ท		

รูปที่ ๑๙ *การแปลงเส้นล่าง*

๓. การหักมุมเส้นอักษร โดยทั่วไปอักษรขอมบรรจงก็มีลักษณะการหักมุมเส้นอักษรอยู่แล้ว เช่น เส้นหน้าของพยัญชนะตัวเต็ม ป ม จ ท น เป็นต้น แต่อักษรขอมย่อ มีการเพิ่มการหักมุมเส้นอักษรที่ไม่ปรากฏในอักษรขอมบรรจงอีก ได้แก่ การหักมุมเส้นหน้า และการหักมุมเส้นล่าง ดังนี้

๓.๑ *การหักมุมเส้นหน้า* รูปอักษรขอมบรรจงที่เส้นหน้ามีส่วนปลายเป็นหัวอักษรและลากโค้งขึ้นไปต่อกับเส้นบน เมื่อเป็นอักษรขอมย่อ มีการหักมุมเส้นหน้า ได้แก่ พยัญชนะตัวเต็ม ค ญ ฒ และ พ ดังรูปที่ ๒๐

	อักษรขอมบรรจง	อักษรขอมย่อ
ค		
ญ		
ฒ		
พ		

รูปที่ ๒๐ *การหักมุมเส้นหน้า*

๓.๒ *การหักมุมเส้นล่าง* รูปอักษรขอมบรรจงที่เส้นล่างซึ่งต่อมาจากเส้นหน้าหรือเส้นกลาง ลากเป็นเส้นโค้งหงายไปต่อกับเส้นกลางหรือเส้นหลัง เมื่อเป็นอักษรขอมย่อ มีการหักมุมที่เส้นล่างให้เฉียงขึ้นรับส่วนปลายของเส้นกลางหรือเส้นหลังที่หักเฉียงเป็นเส้นหนา ในกรณีที่เป็นเส้นหลังที่มีศกอยู่ด้านบน เส้นหลังจะมีลักษณะเหมือนรูปพยัญชนะตัวเต็ม ร อักษรที่มีลักษณะเช่นนี้ ได้แก่ พยัญชนะตัวเต็ม ฒ จ ป ม ย ล ส และ ห ดังรูปที่ ๒๑

รูปที่ ๒๑ *การหักมุมเส้นล่าง*

	อักษรขอมบรรจง	**อักษรขอมย่อ**
ฆ	ᨘ	ᩋ
จ	ᨧ	ᩈ
ป	ᨻ	ᩉ
ม	ᨾ	ᩌ
ย	ᨿ	ᩋ
ล	ᩃ	ᩊ
ส	ᩈ	ᩈ
ห	ᩉ	ᩉ

๔. การเพิ่มเส้นอักษร รูปอักษรขอมย่อบางรูปมีการเพิ่มเส้นอักษรที่ไม่ปรากฏในอักษรขอมบรรจง การเพิ่มเส้นอักษรปรากฏเฉพาะรูปสระลอย อุ เท่านั้น กล่าวคือ รูปอักษรขอมย่อมีการเพิ่มเส้นหน้าที่ไม่ปรากฏในอักษรขอมบรรจง ดังรูปที่ ๒๒

	อักษรขอมบรรจง	**อักษรขอมย่อ**
อุ	ᩋ	ᩋ

รูปที่ ๒๒ *การเพิ่มเส้นอักษร*

๕. การเปลี่ยนวิธีการเขียน นอกจากความแตกต่างในด้านรูปลักษณ์ของอักษรแล้ว ยังพบว่าอักษรขอมย่อส่วนหนึ่ง มีความแตกต่างกับอักษรขอมบรรจงในด้านวิธีการเขียน ในที่นี้จะพิจารณาเฉพาะรูปอักษรที่แสดงให้เห็นวิธีการเขียนที่แตกต่างอย่างเด่นชัดเท่านั้น เนื่องจากบทความนี้ศึกษารูปอักษรขอมย่อที่ปรากฏในหนังสือสมุดไทยเรื่องนันทโปนันทสูตรคำหลวงซึ่งเป็นเอกสารโบราณ จึงไม่อาจทราบวิธีการเขียนอักษรที่แท้จริงได้ รูปอักษรอื่น ๆ ก็อาจมีวิธีการเขียนที่แตกต่างกับอักษรขอมบรรจงได้เช่นกัน ดังนั้นจึงจะกล่าวถึงเฉพาะรูปอักษรที่แสดงให้เห็นการเปลี่ยนวิธีการเขียนที่ชัดเจน อันทำให้รูปอักษรขอมบรรจงและอักษรขอมย่อมีความแตกต่างกันเท่านั้น

การเปลี่ยนแปลงวิธีการเขียน มี ๒ ลักษณะ ได้แก่ การเปลี่ยนทิศทางการเขียนและการเปลี่ยนการลำดับเส้นอักษร ดังนี้

๕.๑ การเปลี่ยนทิศทางการเขียน ปรากฏอย่างเด่นชัดในรูปพยัญชนะตัวเต็มและตัวเชิง ข* แต่การเปลี่ยนทิศทางการเขียนดังกล่าวมิได้ทำให้รูปตัว ข ของอักษรขอมบรรจงและอักษรขอมย่อแตกต่างกันอย่างสิ้นเชิง เพราะยังคงมีรูปลักษณ์ที่ใกล้เคียงกัน แต่เมื่อพิจารณาจะเห็นว่า ทิศทางการเขียนตัว ข ของอักษรขอมย่อมีลักษณะคล้ายคลึงกับทิศทางการเขียนตัว ข ของอักษรมอญและอักษรล้านนา ดังรูปที่ ๒๓

	อักษรขอมบรรจง	อักษรขอมย่อ
ข		
เชิง ข		

รูปที่ ๒๓ *การเปลี่ยนทิศทางการเขียน*

การเปลี่ยนทิศทางการเขียนของตัว ข อาจเนื่องมาจากอุปกรณ์การเขียนที่เปลี่ยนไป ทำให้การลากเส้นโค้งกลับไปมาต่อเนื่องไม่สะดวก จึงมีการเปลี่ยนทิศทางการเขียนให้ง่ายขึ้น

๕.๒ การเปลี่ยนการลำดับเส้น ปรากฏในพยัญชนะตัวเต็ม ฆ ย และพยัญชนะตัวเชิง ฆ ฌ เมื่อพิจารณาวิธีการลำดับเส้นของอักษรขอมบรรจง จะเห็นว่าเส้นหน้าและเส้นกลางเป็นเส้นที่ลากต่อเนื่องกันไปเป็นเส้นเดียวกัน เป็นส่วนที่ ๑ แล้วจึงค่อยลากเส้นหลังเป็นส่วนที่ ๒ แต่สำหรับอักษรขอมย่อ มีการลากเส้นหน้าเป็นส่วนที่ ๑ แล้วจึงค่อยลากเส้นกลางกับเส้นหลังต่อเนื่องกันเป็นส่วนที่ ๒ ทำให้ส่วนที่ ๒ ของพยัญชนะตัวเต็ม ฆ และ ย มีรูปคล้ายพยัญชนะตัวเต็ม ป ดังรูปที่ ๒๔

	อักษรขอมบรรจง	อักษรขอมย่อ
ฆ		
ย		
เชิง ฆ		
เชิง ฌ		

รูปที่ ๒๔ *การเปลี่ยนการลำดับเส้น*

---

* ทิศทางการเขียนตัว ข อักษรขอมบรรจง นำมาจาก กรรณิการ์ วิมลเกษม (๒๕๕๒ : ๔๐)

การเปลี่ยนการลำดับเส้น อาจเป็นผลจากอุปกรณ์การเขียนที่ทำให้ต้องยกอุปกรณ์การเขียนหลายครั้ง ดังนั้นจึงทำให้การเขียนเส้นหน้าและเส้นกลางไม่ต่อเนื่องกัน หรืออาจเป็นความตั้งใจของผู้เขียนที่ต้องการประดิษฐ์รูปอักษรให้มีความงดงามยิ่งขึ้น จึงใช้วิธีการเปลี่ยนการลำดับเส้นก็เป็นได้

ลักษณะเด่นของอักษรขอมย่อ

จากการพิจารณาความแตกต่างของอักษรขอมย่อกับอักษรขอมบรรจง ทำให้เห็นว่าอักษรขอมย่อมีรูปอักษรที่แตกต่างกับอักษรขอมบรรจงหลายประการ ความแตกต่างดังกล่าวเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้อักษรขอมย่อมีลักษณะโดดเด่นเฉพาะ ในที่นี้ผู้วิจัยขอเสนอลักษณะเด่นของอักษรขอมย่อที่ปรากฏในหนังสือสมุดไทยเรื่องนันโทปนันทสูตรคำหลวงอันทำให้อักษรขอมย่อได้ชื่อว่าเป็นอักษรขอมไทยที่มีความงดงาม

ลักษณะเด่นของรูปอักษรขอมย่อที่เห็นได้อย่างเด่นชัด ได้แก่ เส้นอักษรที่มีการใช้เส้นหนาและบางสลับกัน และรูปอักษรที่มีการประดิษฐ์เส้นขดหอย เส้นหาง รวมทั้งการหักมุมอักษร ดังต่อไปนี้

๑. การใช้เส้นหนาและบาง

อักษรขอมย่อมีวิธีการเขียนที่แตกต่างกับการบันทึกอักษรขอมทั่วไป กล่าวคือ อักษรขอมทั่วไปมักใช้วิธีการจารลงบนหลักศิลาหรือใบลาน ในขณะที่อักษรขอมย่อบันทึกโดยใช้ปากกาหรือพู่กันทำให้สามารถลงน้ำหนักเส้นให้เกิดความหนาบางสลับกันหรือสามารถตวัดปลายหางให้คมบางได้ จนกลายเป็นลักษณะเด่นของอักษรขอมย่อ เส้นหนาและเส้นบางของอักษรขอมย่อที่ปรากฏในหนังสือสมุดไทยเรื่องนันโทปนันทสูตรคำหลวง มีลักษณะดังนี้

๑.๑ เส้นหนา เป็นเส้นอักษรที่มีลักษณะหนาหรือกว้าง มีขนาดความกว้างประมาณ ๑.๕–๑.๖ มิลลิเมตร เมื่อพิจารณาจากรูปอักษรขอมย่อ เส้นอักษรที่มีลักษณะเป็นเส้นหนา มี ๕ ลักษณะ ได้แก่ เส้นดิ่ง เส้นนอน เส้นเฉียง เส้นโค้งคว่ำ และเส้นโค้งหงาย ดังรูปที่ ๒๕

เส้นดิ่ง เส้นนอน เส้นเฉียง เส้นโค้งคว่ำ เส้นโค้งหงาย

ตัว ม ตัว ข ตัว ย

รูปที่ ๒๕ *ลักษณะของเส้นหนาและตัวอย่างเส้นหนาที่ปรากฏในตัวอักษร*

เส้นอักษรทั้ง ๕ ลักษณะนี้ จะปรากฏเป็นเส้นหนาเสมอ ดังเช่น **ตัว ม** ปรากฏเส้นหนา ๗ เส้น ได้แก่ เส้นเฉียง ๖ เส้น และเส้นดิ่ง ๑ เส้น **ตัว ข** ปรากฏเส้นหนา ๔ เส้น ได้แก่ เส้นดิ่ง เส้นโค้งคว่ำ เส้นนอน และเส้นเฉียง ส่วน**ตัว ย** ปรากฏเส้นหนา ๙ เส้น ได้แก่ เส้นโค้งคว่ำ เส้นโค้งหงาย เส้นเฉียง ๖ เส้น และเส้นตั้ง

๑.๒ *เส้นบาง* เป็นเส้นอักษรที่มีลักษณะบางเรียว มีขนาดความกว้างประมาณ ๐.๐๕ มิลลิเมตร เส้นอักษรที่มีลักษณะเป็นเส้นบาง ได้แก่ เส้นเฉียง เส้นโค้งหงาย และเส้นม้วน ดังรูปที่ ๒๖

เส้นเฉียง เส้นโค้งหงาย เส้นม้วน

ตัว ม ตัว ง ตัว ถ

รูปที่ ๒๖ *ลักษณะของเส้นบางและตัวอย่างเส้นบางที่ปรากฏในตัวอักษร*

เส้นอักษรที่เป็นเส้นบางทั้ง ๓ ลักษณะ จะปรากฏเป็นเส้นบางเสมอ ดังในตัวอย่าง **ตัว ม** ประกอบด้วยเส้นบาง ๕ เส้น เป็นเส้นเฉียงทั้งหมด **ตัว ง** ประกอบด้วยเส้นบาง ๓ เส้น เป็นเส้นเฉียง ๒ เส้น และเส้นม้วน ๑ เส้น ส่วน**ตัว ถ** ประกอบด้วยเส้นบาง ๔ เส้น ได้แก่ เส้นเฉียง ๑ เส้น เส้นโค้งหงาย ๒ เส้น และเส้น

ม้วน ๑ เส้น

เส้นบางที่เป็นเส้นเฉียงมักปรากฏเป็นเส้นที่ใช้เชื่อมระหว่างเส้นหนา ดังเช่น เส้นเฉียงที่ ๑ ๒ และ ๓ ของตัว ม เส้นเฉียงที่ ๑ ของตัว ง และ ถ และปรากฏเป็นเส้นปลายของศกอักษร ดังเช่น เส้นที่ ๔ และ ๕ ของตัว ม นอกจากนี้จะเห็นว่าเส้นโค้งหงายที่ใช้เป็นหางอักษรจะมีขนาดยาวและเรียวคม ดังเช่นเส้นที่ ๔ ของตัว ถ อันเป็นลักษณะเด่นของอักษรขอมย่อ

เมื่อพิจารณาการใช้เส้นหนาและบางของอักษรขอมย่อในหนังสือสมุดไทยเรื่องนันโทปนันทสูตรคำหลวง จะเห็นได้ว่า ทิศทางการเขียนมีส่วนสำคัญในการกำหนดการใช้เส้นอักษร ดังเห็นได้จาก เส้นเฉียงและเส้นโค้งหงายที่เป็นเส้นหนาและบาง มีทิศทางการเขียนตรงกันข้าม ดังในรูปที่ ๒๕ และ ๒๖ ความสัมพันธ์ของทิศทางการเขียนกับเส้นอักษรนี้ อาจเป็นผลมาจากวิธีเขียน กล่าวคือ หากเป็นการเขียนด้วยพู่กัน เมื่อเริ่มเขียนจะมีการลงน้ำหนักมือ ทำให้เกิดเส้นหนา ดังเช่น เส้นหนาที่ ๑ ของตัว ม เมื่อเปลี่ยนทิศทางการเขียนต้องใช้น้ำหนักมือเบาลงทำให้เกิดเส้นบาง ดังเช่น เส้นบางที่ ๒ ของตัว ม และเมื่อลากส่วนปลายก่อนจะยกอุปกรณ์การเขียนขึ้นน้ำหนักมือมักจะเบาลง จึงทำให้เส้นบางลง ดังเส้นบางที่ ๑ ๓ ๔ และ ๕ ของตัว ม

นอกจากนี้ วิธีการเขียนดังกล่าวยังมีผลให้การเขียนเส้นอักษรขอมย่อแตกต่างกับอักษรขอมบรรจง โดยเฉพาะการเขียนตัว ฆ ฌ ฒ ป ม ย ล ส และ ห ซึ่งมีเส้นดิ่งคือ เส้นหน้า เส้นหลัง และเส้นกลางในบางตัวอักษร ไม่สามารถเขียนต่อเนื่องกันได้ เพราะการลากเส้นหน้าต่อเนื่องกับเส้นกลางหรือเส้นหลัง เส้นกลางหรือเส้นหลังนั้นจะต้องเป็นเส้นบาง เพราะเมื่อเป็นการลากขึ้นจะอยู่ในจังหวะผ่อนน้ำหนักมือ ดังนั้นในการเขียนอักษรขอมย่อ จึงต้องยกอุปกรณ์การเขียนอีกครั้ง เพื่อลากเส้นกลางหรือเส้นหลังเป็นเส้นดิ่ง ด้วยเหตุนี้จึงทำให้การลำดับเส้นและทิศทางการเขียนอักษรขอมย่อแตกต่างกับอักษรขอมบรรจงอย่างชัดเจน

อย่างไรก็ตาม หากพิจารณาลักษณะของเส้นอักษร อาจเป็นไปได้ว่าเกิดจากการใช้ปากกาที่มีหัวตัดก็เป็นได้ เพราะเส้นอักษรที่เป็นเส้นหนามีความหนาที่คงที่และสม่ำเสมอ ความสม่ำเสมอของเส้นอักษรนี้อาจเป็นผลมาจากการวางทิศทางของปากกา หากวางปากกาที่มีหัวตัดให้เฉียงประมาณ ๔๕ องศา เมื่อลากลงจากซ้ายไปขวา จะทำให้เกิดเส้นหนา แต่เมื่อเปลี่ยนทิศทางลากลงจากขวาไปซ้าย ก็จะกลาย

เป็นเส้นบางเสมอ ในทางกลับกัน หากลากขึ้นจากซ้ายไปขวา จะทำให้เกิดเส้นบางและลากขึ้นจากขวาไปซ้าย ก็จะกลายเป็นเส้นหนาเช่นนี้เสมอ อีกทั้งเมื่อลากเป็นเส้นโค้ง ทั้งเส้นโค้งหงายและเส้นโค้งคว่ำ ส่วนปลายของเส้นจะมีลักษณะเรียวลง ดังเช่นเส้นล่างของตัว ง และ ถ

ความคิดเห็นข้างต้นนี้เป็นเพียงข้อสันนิษฐาน เพราะยังไม่มีหลักฐานเพียงพอที่จะสนับสนุนได้ว่า มีการใช้ปากกาหัวตัดหรืออุปกรณ์การเขียนที่มีหัวตัดในสมัยปลายอยุธยา อีกทั้งการใช้พู่กันก็สามารถทำให้เกิดเส้นที่มีลักษณะใกล้เคียงกับเส้นดังกล่าวได้เช่นเดียวกัน ในเรื่องอุปกรณ์การเขียนเส้นอักษรขอมย่อจึงยังคงต้องมีการค้นคว้าเพิ่มเติมต่อไป

อย่างไรก็ดี จะเห็นได้ว่า การใช้เส้นหนาและบางในอักษรขอมย่อ ทำให้รูปอักษรขอมย่อมีลักษณะที่แตกต่างอย่างโดดเด่นจากรูปอักษรขอมไทยชนิดอื่น เพราะความหนา–บางของเส้น ทำให้เกิดมิติความตื้น–ลึกของรูปอักษร และทำให้เห็นเหลี่ยมมุมของอักษรชัดเจนยิ่งขึ้น ทำให้รูปอักษรขอมย่อมีความงดงามและน่าดึงดูดอย่างยิ่ง

๒. การใช้เส้นม้วนขดหอย

เส้นม้วนขดหอย ในที่นี้หมายถึง เส้นม้วนที่ขดเป็นวงหลายวงต่อเนื่องกันและมีขนาดเล็กลงเรื่อย ๆ คล้ายขดหอย ดังในรูปที่ ๒๗ เส้นม้วนขดหอยนี้ใช้เป็นส่วนหัวอักษรของพยัญชนะตัวเต็ม ก ข ค ฆ ง ฌ ณ ท น ย ล ว ส ฬ ส่วนหัวของพยัญชนะตัวเชิง ก ข ค ฆ ฌ ถ ป ล ส่วนหัวของสระลอย อิ อุ เอ โอ และส่วนหัวของรูปไม้หน้า (เ–) ในสระจม เอ โอ และเอาะ รวมทั้งส่วนที่เป็นเส้นหลังของพยัญชนะตัวเต็ม ถ และส่วนปลายของเชิง ร

อักษร	ตัวอย่าง		
ตัว ก		กุจฺฉิยํ	(นป.๓๔ ป.๒)
ตัว ค		คตา	(นต.๓๐ ป.๔)
ตัว ส		สหสฺสาธิก	(นต.๕๐ ป.๑)
สระ อุ		อุปนิสฺสโยนตฺถีติ	(นต.๓๘ ป.๒)

รูปที่ ๒๗ *เส้นม้วนขดหอย*

การใช้เส้นม้วนขดหอย แสดงให้เห็นถึงความพยายามอย่างยิ่งในการประดิษฐ์รูปอักษรให้มีความงดงาม เพราะหัวอักษรเป็นส่วนที่มีขนาดเล็กมาก ประมาณ ๑/๑๖ ของรูปอักษร การเขียนหัวอักษรด้วยเส้นม้วนธรรมดาก็ยังเป็นเรื่องยาก ดังเห็นได้จากรูปอักษรบางรูป หรือพยัญชนะตัวเชิงหลายตัว ไม่เขียนหัวอักษร ดังนั้นการเขียนหัวอักษรด้วยเส้นม้วนขดหอยจึงเป็นเรื่องยากยิ่ง นอกจากนี้รูปอักษรขอมย่อหลายตัวแสดงให้เห็นว่า การเขียนหัวอักษรเป็นการเขียนเส้นอักษรที่ไม่ต่อเนื่องกับเส้นอื่น ต้องเขียนแยกเป็นอีกเส้น ดังรูปที่ ๒๘ ตัว "ณ" ในคำว่า คุณ์ (หน้าต้นที่ ๘๑ บรรทัด ๔) เส้นหน้าและหัวอักษรไม่ได้เขียนต่อเนื่องกัน

คุณ์ (นต.๘๑ ป.๔)

รูปที่ ๒๘ *หัวอักษรของตัว ณ*

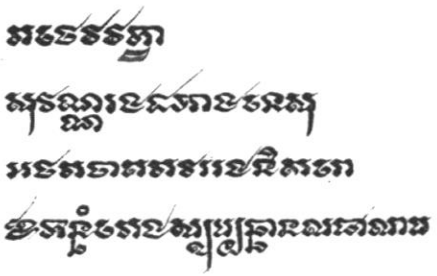
การเขียนส่วนหัวอักษรแยกจากตัวอักษรนี้ แสดงให้เห็นถึงความพยายามอย่างมากของ "ผู้ชุบอักษร" ในการประดิษฐ์รูปอักษรขอมย่อให้มีความงดงาม เพราะต้องยกอุปกรณ์การเขียนหลายครั้งจึงจะสำเร็จเป็นรูปอักษรรูปหนึ่ง ดังเช่น ตัว ณ ข้างต้น อาจต้องยกอุปกรณ์การเขียนมากถึง ๕ ครั้ง

นอกจากนี้ หากเป็นการใช้อุปกรณ์ที่มีหัวตัดสำหรับเขียนตัวอักษร การเขียนหัวอักษรอาจเป็นเรื่องยากยิ่งขึ้น เพราะอุปกรณ์หัวตัดไม่สามารถกำหนดเส้นให้มีขนาดเล็กลงได้ ต้องใช้อุปกรณ์อื่นที่มีขนาดเล็กกว่าเขียนแยกต่างหาก หากเป็นเช่นนั้นอาจยิ่งแสดงให้เห็นถึงความประณีตบรรจงในการประดิษฐ์อักษรขอมย่อมากยิ่งขึ้น

การใช้เส้นม้วนขดหอยเขียนเป็นหัวอักษรหรือส่วนอื่น ๆ ของอักษร นอกจากจะแสดงให้เห็นความเพียรของผู้บันทึกแล้ว เส้นม้วนขดหอยยังทำให้อักษรมีความงดงามมากยิ่งขึ้นด้วย ทั้งนี้เพราะการใช้เส้นหนา-บาง แม้จะทำให้อักษรดูมีมิติตื้น-ลึก แต่ก็อาจทำให้รูปอักษรมีความแข็งกระด้าง การใช้เส้นม้วนขดหอยช่วยลดความกระด้างลงและทำให้ดูนุ่มนวลมากยิ่งขึ้น จนเป็นลักษณะเด่นอีกประการของอักษรขอมย่อในหนังสือสมุดไทยเรื่องนี้

๓. การเขียนหางอักษร

ลักษณะสำคัญอีกประการที่โดดเด่นของอักษรขอมย่อในหนังสือสมุดไทยเรื่องนันโทปนันทสูตรคำหลวงคือ การเขียนหางอักษร รูปอักษรที่มีหางอักษร ได้แก่ พยัญชนะตัวเต็ม ช ฎ ถ ผ ว และสระลอย อิ และอุ หางอักษรที่ปรากฏในอักษรเหล่านี้ใช้เส้นบางลากให้ยาวสูงขึ้นประมาณ ๑/๓ ของขนาดตัวอักษร หรืออาจยาวถึงหนึ่งเท่าของตัวอักษร ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ตเถว วตฺวา (นต.๙๔ ป.๔)

สุวณฺณรชฺชภาชเนสุ (นต.๔๘ ป.๑)

อถ ตถาคต วรรชนิกโร (นป.๔๑ ป.๕)

อุภินฺนำ เตชสฺสุปฺปนฺนานลชาลาจ (นป.๑๔ ป.๕)

การเขียนหางอักษรด้วยเส้นบางให้ยาวเรียวเช่นนี้ มีส่วนช่วยให้เส้นอักษรมีความงดงามมากยิ่งขึ้น เพราะเมื่อเขียนต่อเนื่องกันเป็นข้อความ ตัวอักษรที่มีหางอักษรยาวเรียวจะช่วยให้ข้อความดูเหมือนมีลวดลายประกอบ ดึงดูดให้ข้อความน่าอ่านยิ่งขึ้นกว่าข้อความที่มีอักษรขนาดเท่า ๆ กัน อีกทั้งยังช่วยลดความกระด้างของการใช้เส้นหนา เช่นเดียวกับการใช้เส้นม้วนขดหอย อย่างไรก็ตาม วิธีการเขียนหางอักษรดังกล่าวก็ปรากฏในการเขียนอักษรขอมบรรจงและอักษรไทยชนิดอื่น ๆ เช่นเดียวกัน

๔. การหักมุมเส้นอักษร

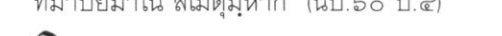
ดังได้กล่าวแล้วในเรื่องความแตกต่างของอักษรขอมย่อกับอักษรขอมบรรจง ทั้งอักษรขอมย่อและอักษรขอมบรรจงต่างก็มีการหักมุมเส้นอักษร แต่อักษรขอมย่อมีการหักมุมเส้นอักษรเพิ่มขึ้น โดยเฉพาะเส้นหน้า และเส้นล่าง (ดูรูปที่ ๒๐ และ ๒๑) การหักมุมเส้นอักษรนี้ทำให้อักษรขอมย่อมีมิติตื้น-ลึกมากยิ่งขึ้น เพราะการหักมุมเส้นอักษร ทำให้มีการใช้เส้นหนา-บางสลับกัน ส่วนที่หักมุมเข้าไปมีการใช้เส้นบาง เป็นการช่วยเพิ่มมิติให้รูปอักษร เมื่อเขียนอักษรที่มีการย่อเส้นหน้าและเส้นล่างต่อเนื่องกัน ทำให้ข้อความดูสม่ำเสมอและมีระเบียบ สวยงามมากยิ่งขึ้น ดังตัวอย่างข้อความต่อไปนี้

สรทสมยวิลสิตา (นต.๔๔ ป.๕)

ทมาปยมาโน สเมตุมฺมหากำ (นป.๖๐ ป.๔)

นิกรปหรณกโร โรสานล (นต.๖๙ ป.๕)

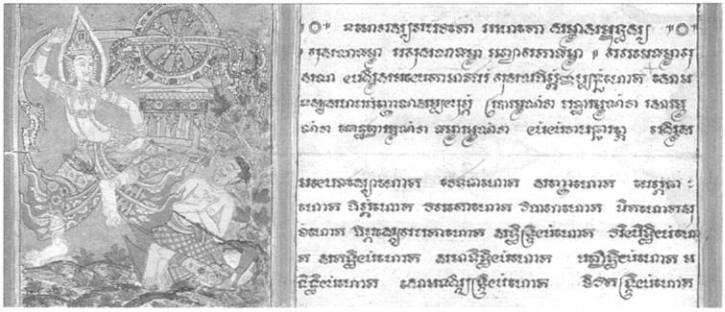

อถวา สรทสมยพหลปโยธรปตลวิรหิต (นต.๗๓ ป.๖)

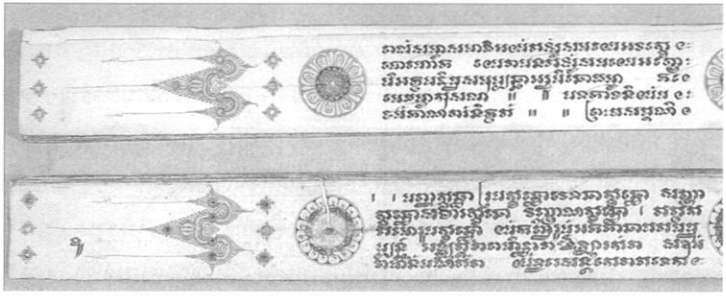
จากที่กล่าวมาทั้งหมด จะเห็นได้ว่า คุณลักษณะของอักษรขอมย่อทั้ง ๔ ประการ ได้แก่ การใช้เส้นหนาและเส้นบาง การใช้เส้นม้วนขดหอย การเขียนหางอักษร และการหักมุมอักษร ถือเป็นลักษณะเด่นที่สำคัญของอักษรขอมย่อ อันทำให้มีความแตกต่างกับอักษรขอมไทยชนิดอื่น ๆ ที่สำคัญคือ แสดงให้เห็นถึงความพยายามยิ่งในการประดิษฐ์รูปอักษรให้สวยงาม เพราะนอกจากจะต้องคิดประดิษฐ์รูปอักษรให้งามแล้ว ยังต้องใช้ความเพียรในการบันทึกอักษรอีกด้วย ลักษณะเด่นของอักษรขอมย่อทั้ง ๔ ประการนี้ จึงเป็นเครื่องยืนยันให้เห็นความประณีตบรรจงอันวิจิตรของอาลักษณ์ไทยในสมัยอยุธยาได้อย่างชัดเจน

ความแพร่หลายของอักษรขอมย่อ

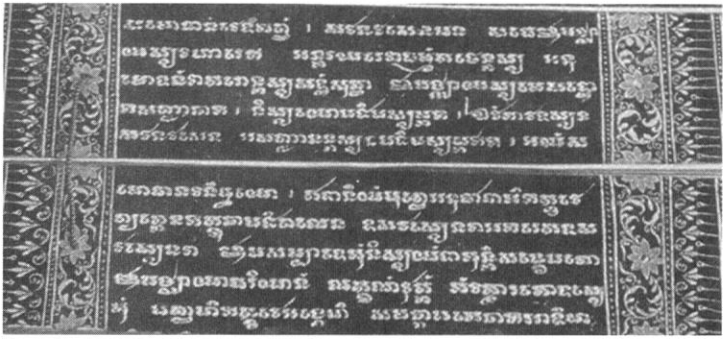
อักษรขอมย่อ นอกจากจะพบใช้ในหนังสือสมุดไทยเรื่องนันโทปนันทสูตรคำหลวงแล้ว ยังพบว่ามีการใช้อักษรขอมย่อในสมุดไทยและใบลานอื่น ๆ อีกเป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงต้นรัตนโกสินทร์ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

รูปที่ ๒๙ *อักษรขอมย่อที่ปรากฏในหนังสือสมุดไทย เรื่องทศชาติชาดก สมัยรัตนโกสินทร์ ปัจจุบันเก็บรักษาไว้ที่ห้องสมุดนิวยอร์ก ประเทศสหรัฐอเมริกา* (Ginsburg, 2000 : 55)

รูปที่ ๓๐ *อักษรขอมย่อที่ปรากฏในคัมภีร์ใบลาน บันทึกพระอภิธรรม สมัยรัตนโกสินทร์ ปัจจุบันเก็บรักษาไว้ที่ห้องสมุดเชสเตอร์ เบตตี เมืองดับบลิน ประเทศไอร์แลนด์* (Ginsburg, 2000 : 86)

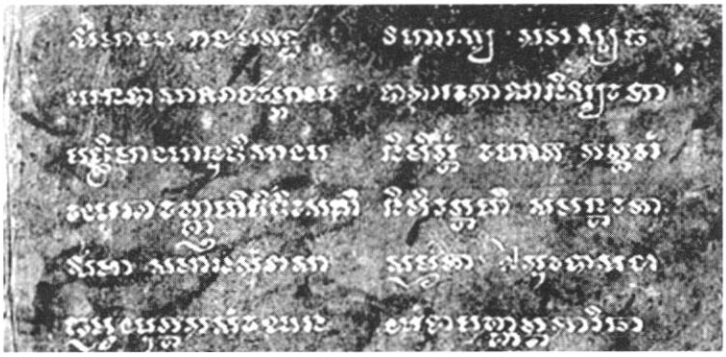

รูปที่ ๓๑ *อักษรขอมย่อที่ปรากฏในคัมภีร์ใบลาน บันทึกพระไตรปิฎก สมัยรัตนโกสินทร์ ปัจจุบันเก็บรักษาไว้ที่หอสมุดแห่งชาติ* (ก่องแก้ว วีระประจักษ์, ๒๕๓๐ : หน้าปก)

นอกจากที่พบใช้ในหนังสือสมุดไทยและใบลานแล้ว ยังพบอักษรขอมย่อบันทึกลงในแผ่นหินด้วย เช่น จารึกที่ระเบียงคดรอบองค์พระปฐมเจดีย์ จังหวัดนครปฐม ประมาณ พ.ศ. ๒๔๐๘–๒๔๔๕ หรือจารึกบนสีมา วัดราชประดิษฐ์สถิตมหาสีมารามราชวรมหาวิหาร กรุงเทพมหานคร จำนวน ๙ หลัก พ.ศ. ๒๔๐๘ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

รูปที่ ๓๒ *อักษรขอมย่อที่ปรากฏในจารึกที่ระเบียงคดรอบองค์พระปฐมเจดีย์ ห้องที่ ๙๔*
(ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, ๒๕๕๖)

รูปที่ ๓๓ *อักษรขอมย่อที่ปรากฏในจารึกบนสีมาวัดราชประดิษฐ์ฯ หลักที่ ๖ พ.ศ. ๒๔๐๘*
(ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, ๒๕๕๖)

จากตัวอย่างข้างต้น จะเห็นได้ว่า อักษรขอมย่อยังคงได้รับความนิยมเรื่อยมา จึงมีการนำไปใช้บันทึกบนวัสดุที่หลากหลาย ทั้งในสมุดไทย ใบลาน รวมทั้งยังปรากฏในจารึกแผ่นหินอีกด้วย ที่น่าสนใจคือ รูปอักษรขอมย่อที่ปรากฏในวัสดุอื่น ๆ ที่ไม่ใช่สมุดไทยและใบลาน ยังคงลักษณะการใช้เส้นหนาและบาง ถึงแม้จะไม่ได้ใช้การชุบหมึกบันทึกอักษรก็ตาม ดังนั้นหากมีการศึกษาพัฒนาการของอักษรขอมย่อที่ใช้ในเอกสารต่าง ๆ อาจทำให้เห็นความนิยมในการใช้อักษรขอมย่อที่อาจขัดแย้งกับการเสื่อมความนิยมการใช้อักษรขอมของไทยชนิดอื่น ๆ และอาจทำให้เห็นความเปลี่ยนแปลงของรูปอักษรขอมย่อซึ่งอาจสะท้อนให้เห็นความสร้างสรรค์ของคนไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ที่อาจคล้ายคลึงหรือแตกต่างกับรูปอักษรขอมย่อที่ใช้ในสมัยอยุธยาก็เป็นได้

สรุป

อักษรขอมย่อในหนังสือสมุดไทยเรื่องนันโทปนันทสูตรคำหลวง เป็นอักษรขอมย่อชนิดแรกที่ปรากฏในเอกสารของไทย การเรียกชื่อด้วยคำว่า "ย่อ" นั้น มีความหมายถึงการเป็นรูปอักษรที่มีการประดิษฐ์เส้นอักษรให้งดงาม สำหรับอักษรขอมย่อความงดงามของเส้นอยู่ที่การใช้เส้นหนา-บางสลับกัน ต้องใช้อุปกรณ์การเขียนที่แตกต่างกับอักษรขอมชนิดอื่น เพราะเป็นการบันทึกด้วยการชุบหมึก อักษรขอมย่อที่ใช้ในหนังสือสมุดไทยเล่มนี้ใช้บันทึกข้อความที่เป็นภาษาบาลี ทั้งที่เป็นคำประพันธ์ร้อยกรองและที่เป็นร้อยแก้ว บันทึกด้วยเส้นสีทองและเส้นสีชาด ปรากฏข้อความเป็นภาษาเขมรเพียงแห่งเดียวคือคำว่า "เมาะ" รูปอักษรขอมย่อปรากฏเพียง ๓ ประเภท ได้แก่ รูปพยัญชนะ รูปสระ และรูปเครื่องหมาย ไม่ปรากฏรูปตัวเลข นอกจากนี้ยังพบรูปแปรของอักษรบางรูปอันเป็นรูปแปรที่เกิดจากวิธีการเขียนหรือลายมือที่ต่างกันของผู้บันทึก และยังพบรูปแปรที่แสดงให้เห็นถึงความจงใจที่จะประดิษฐ์รูปอักษรให้งดงาม เมื่อเปรียบเทียบอักษรขอมย่อกับอักษรขอมบรรจงพบว่าเป็นความแตกต่างเฉพาะเส้นอักษรบางเส้น หรือเป็นการเปลี่ยนวิธีการเขียน แต่ก็ทำให้อักษรขอมย่อมีลักษณะที่โดดเด่นอย่างชัดเจน ความโดดเด่นของอักษรขอมย่อที่สำคัญได้แก่ การใช้เส้นหนาและเส้นบาง การใช้เส้นม้วนขดหอย การเขียนหางอักษร และการหักมุมเส้นอักษร ลักษณะดังกล่าวทำให้อักษรขอมย่อมีความงดงาม มีรูปทรงที่เป็นมิติตื้นลึก และยังสะท้อนให้เห็นความประณีตในการประดิษฐ์รูปอักษรได้อย่างชัดเจน

บรรณานุกรม

กตัญญู ชูชื่น. **อักษรโบราณที่ใช้บันทึกวรรณกรรมไทย.** กรุงเทพฯ : ภาคพัฒนาตำราและเอกสารวิชาการ หน่วยศึกษานิเทศก์ กรมการฝึกหัดครู, ๒๕๓๔.

กรมศิลปากร. หอสมุดแห่งชาติ. **สมุดภาพไตรภูมิฉบับอักษรขอมภาษาไทย.** กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, ๒๕๕๒.

กรรณิการ์ วิมลเกษม. **ตำราอักษรไทยโบราณ อักษรขอมไทย อักษรธรรมล้านนา อักษรธรรมอีสาน.** กรุงเทพฯ : ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๒.

_____. "พัฒนาการของอักษรโบราณในประเทศไทย." ใน **สังคมและวัฒนธรรมในประเทศไทย,** ๓๐๙–๓๘๘. กรุงเทพฯ : ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, ๒๕๔๒. (จัดพิมพ์เนื่องในวโรกาสสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินทรงเปิดศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร วันอังคารที่ ๙ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๔๒)

ก่องแก้ว วีระประจักษ์. **การทำสมุดไทยและการเตรียมใบลาน.** กรุงเทพฯ : สำนักหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, ๒๕๕๓.

_____. "รูปอักษรไทยย่อ." **ศิลปากร** ๕๒, ๔ (กรกฎาคม–สิงหาคม ๒๕๕๒) : ๑๑๐–๑๑๕.

_____. "พัฒนาการการใช้รูปแบบอักษรไทย." ใน **วันภาษาไทยแห่งชาติ พุทธศักราช ๒๕๕๒,** ๘๘–๑๑๒. กรุงเทพฯ : สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๕๒.

_____. "อักษรขอมของไทย." ใน **สายธารแห่งความคิด ๒,** ๓๑๗–๓๔๗. วุฒิชัย มูลศิลป์, บรรณาธิการ. กรุงเทพฯ : กองทุนเพื่อวิชาการวรุณยุพา สนิทวงศ์ฯ, ๒๕๔๔. (จัดพิมพ์เพื่อเชิดชูเกียรติท่านผู้หญิงวรุณยุพา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา เนื่องในโอกาสอายุครบ ๗๒ ปี)

กิตติศักดิ์ ไมตรีจิตร, พระมหา. "บทเรียนคอมพิวเตอร์ช่วยสอนเรื่องอักษรขอมไทย." วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาจารึกภาษาไทย ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๒.

จุไรรัตน์ ลักษณะศิริ. "อักษรขอมของไทย." เอกสารประกอบการสอนวิชา ๔๑๑ ๔๐๘ พัฒนาการของอักษรและอักขรวิธีไทย, ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, ม.ป.ป. (อัดสำเนา)

แชนด์เลอร์, เดวิด. **ประวัติศาสตร์กัมพูชา (A historical of Cambodia).** แปลโดย พรรณงาม เง่าธรรมสาร, สดใส ขันติวรพงศ์ และวงเดือน นาราสัจจ์. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, ๒๕๔๖.

ธวัช ปุณโณทก. **การอ่านจารึกสมัยต่าง ๆ.** กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๓๕.

ปฐม ตาคะนานันท์. **คณะสงฆ์สร้างชาติสมัยรัชกาลที่ ๕.** กรุงเทพฯ : มติชน, ๒๕๕๑.

ประชุมจารึกภาคที่ ๘ จารึกสุโขทัย. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, ๒๕๔๘. (คณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จัดพิมพ์เป็นที่ระลึกในโอกาสที่วันพระบรมราชสมภพครบ ๒๐๐ ปี วันที่ ๑๘ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๔๗)

ยอร์ช เซเดส์. **ตำนานอักษรไทย ตำนานพระพิมพ์ การขุดค้นที่พงตึก และความสำคัญต่อประวัติศาสตร์สมัยโบราณแห่งประเทศไทย ศิลปะไทยสมัยสุโขทัย ราชธานีรุ่นแรกของไทย.** พระนคร : องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๐๗.

เรืองเดช ปันเขื่อนขัติย์. **อักษรไทย.** นครปฐม : สถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเพื่อพัฒนาชนบท มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๓๐.

สวัสดิ์ วิเศษวงศ์. **ตำราเรียนอักษรโบราณ.** กรุงเทพฯ : มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ, ๒๕๑๙.

สุรนี แก้วกลม. **อักษรขอมที่ใช้บันทึกภาษาไทย.** กรุงเทพฯ : ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๒๗.

สุภาพรรณ ณ บางช้าง. **วิวัฒนาการวรรณคดีบาลีสายพระสุตตันตปิฎกที่แต่งในประเทศไทย.** กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๓. (จัดพิมพ์โดยเงินทุนจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เฉลิมฉลองสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี)

อนันต์ อารีย์พงศ์. **อักษรขอม.** พิมพ์ครั้งที่ ๒. สงขลา : ภาควิชาภาษาไทยและภาษาตะวันออก คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยทักษิณ, ๒๕๔๖.

Ginsburg, Henry. **Thai Arts and Culture : Historic Manuscripts from Western Collections.** London : British Library, 2000.

เอกสารโบราณ

"นันโทปนันทสูตรคำหลวง." หอสมุดแห่งชาติ. สมุดไทยขาว. อักษรไทยและอักษรขอม. ภาษาไทยและภาษาบาลี. เส้นรงค์. พ.ศ. ๒๒๗๕. หมวดตำราภาพ. เลขที่ ๑๒๐.

สัมภาษณ์

ก่องแก้ว วีระประจักษ์. ผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้านภาษาโบราณและการอ่านเอกสารโบราณ. สัมภาษณ์, ๑๐ พฤษภาคม ๒๕๕๖.

เทิม มีเต็ม. ผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้านภาษาโบราณและการอ่านเอกสารโบราณ. สัมภาษณ์, ๒๙ เมษายน ๒๕๕๖.

ข้อมูลอิเล็กทรอนิกส์

ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร. **ฐานข้อมูลจารึกในประเทศไทย** [ออนไลน์]. เข้าถึงเมื่อ ๘ กันยายน ๒๕๕๖. สืบค้นจาก http://www.sac.or.th/databases/inscriptions/index.php